

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**Кафедра управління державними і корпоративними
фінансами**

О. О. Коковіхіна

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА

Конспект лекцій

Харків – 2021

Коковіхіна О. О. Фінансова безпека: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2021. – 102 с.

Конспект лекцій містить лекційний матеріал дисципліни «Фінансова безпека». Підготовлено відповідно до програми з навчальної дисципліни «Фінансова безпека», плану підготовки здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою першого рівня зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». У конспекті розкриваються теоретичні засади фінансової безпеки як ключової складової економічної безпеки держави. Викладено сучасні проблеми фінансової безпеки України, наведено методичні підходи до оцінювання рівня складових фінансової безпеки.

Призначено для підготовки до практичних занять та іспиту студентів всіх форм навчання.

Іл. 8, табл. 20, бібліогр.: 60 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри управління державними і корпоративними фінансами 22 травня 2020 р., протокол № 14.

Рецензент

доц. Н. М. Лисьонкова

ЗМІСТ

Вступ.....	5
ТЕМА 1. Концептуальні та організаційні основи фінансової безпеки держави.....	6
1.1 Фінансова безпека: суть і місце в системі економічної безпеки держави.....	6
1.2 Система та механізм забезпечення фінансової безпеки України.....	9
Список літератури.....	12
ТЕМА 2. Соціальна безпека та проблеми забезпечення фінансової безпеки людини.....	13
2.1 Фінансова безпека людини у контексті зміцнення економічної безпеки країни.....	13
2.2 Основні критерії оцінки ефективності соціальної політики і рівня життя населення та індикатори стану фінансової безпеки людини.....	16
Список літератури.....	19
ТЕМА 3. Фінансова безпека підприємства.....	20
3.1 Фінансова безпека підприємства: суть і місце в системі економічної безпеки підприємства.....	20
3.2 Фінансова нестабільність суб'єктів підприємництва як головна загроза їх фінансовій безпеці.....	22
3.3 Критерії та індикатори рівня економічної і фінансової безпеки підприємств.....	25
Список літератури.....	29
ТЕМА 4. Фінансова безпека банківської системи та банківської діяльності.....	29
4.1 Безпека банківської системи як складова фінансової безпеки держави.....	30
4.2 Систематизація загроз фінансовій безпеці комерційних банків.....	33
4.3 Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи та банківської діяльності.....	39
4.4 Сучасний стан банківської системи України в контексті рівня її фінансової безпеки.....	43
4.5 Стратегія забезпечення банківської безпеки в Україні....	47
Список літератури.....	49

ТЕМА 5. Боргова безпека держави.....	49
5.1. Боргова складова фінансової безпеки держави.....	50
5.2 Ризики та загрози боргової складової національним економічним інтересам та фінансовій безпеці держави..	52
5.3 Критерії та індикатори оцінки боргової безпеки держави.....	56
5.4 Аналіз показників боргової безпеки України.....	57
5.5 Боргова стратегія та механізм забезпечення боргової безпеки держави.....	59
Список літератури.....	62
ТЕМА 6. Валютна безпека.....	63
6.1 Валютна безпека як складова фінансової безпеки: суть і загрози.....	64
6.2 Індикатори стану валютної складової фінансової безпеки держави.....	68
6.3 Аналіз сучасного стану валютної безпеки держави.....	70
Список літератури.....	71
ТЕМА 7. Інвестиційна складова фінансової безпеки.....	73
7.1 Поняття, сутність та різновиди інвестиційної безпеки...	73
7.2 Фактори та загрози інвестиційній безпеці держави.....	75
7.3 Оцінка інвестиційної безпеки на загальнодержавному рівні.....	78
7.4 Оцінка сучасного стану інвестиційної безпеки України..	80
Список літератури.....	84
ТЕМА 8. Бюджетна безпека.....	84
8.1 Сутність бюджетної безпеки національної економіки.....	85
8.2 Класифікація загроз бюджетній безпеці держави.....	87
8.3 Оцінка рівня бюджетної безпеки України.....	91
Список літератури.....	102

ВСТУП

Основою ефективного розвитку економіки України, підприємництва, виробничої сфери та сфери послуг є забезпечення фінансової безпеки як найважливішої складової економічної безпеки підприємства. Саме фінансова безпека спонукає до підтримання найважливіших фінансових показників на такому рівні, який створить передумови ефективного функціонування суб'єкта господарювання. Побудувати результативну систему фінансової безпеки можна в умовах забезпечення дотримання вимог правового поля функціонування суб'єкта господарювання та вивчення причин виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання та держави в цілому, які тісно переплітаються і взаємозалежні. Адже без налагодженої системи оподаткування в умовах збанкрутілої казни, неефективної банківської системи, розбалансованої економіки, розквіту корупції та тіньової економіки не можемо говорити про фінансову безпеку держави.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми з навчальної дисципліни «Фінансова безпека», якій належить важливе місце у підготовці сучасних висококваліфікованих фахівців зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», оскільки в сучасних умовах посилення фінансової глобалізації, послаблення державного контролю за розвитком грошово-кредитних відносин, лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків, підвищення ролі валютних відносин і посилення впливу валютної сфери на процеси, що відбуваються у реальному секторі економіки, зростання міжнародної мобільності капіталу актуалізуються процеси, що загрожують стабільному функціонуванню національної економіки, що у свою чергу вимагає від сучасних спеціалістів високого рівня професійних знань у сфері гарантування економічної і фінансової безпеки з урахуванням стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

Метою вивчення дисципліни є формування системи знань з питань забезпечення фінансової безпеки держави як складової економічної та національної безпеки, а також тих її функціональних елементів, які безпосередньо впливають на рівень

розвитку економічної системи держави в умовах глобальних трансформацій.

У результаті вивчення дисципліни «Фінансова безпека» студенти мають не лише опанувати основи теорії економічної і фінансової безпеки, але й навчитись об'єктивно оцінювати економічні процеси, що відбуваються у суспільстві, орієнтуватися в інформаційному просторі, ґрунтовно аналізувати і розуміти проблеми та тенденції розвитку фінансової системи країни.

ТЕМА 1. Концептуальні та організаційні основи фінансової безпеки держави

План

1.1 Фінансова безпека: суть і місце в системі економічної безпеки держави.

1.2 Система та механізм забезпечення фінансової безпеки України.

1.1 Фінансова безпека: суть і місце в системі економічної безпеки держави

Фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворюють ряд підсистем, кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку. У джерелах з питань дослідження фінансової безпеки держави науковці не мають єдиного твердження щодо її складових. Систематизуючи проведені дослідження, у таблиці 1.1 узагальнено погляди науковців щодо структуризації фінансової безпеки держави.



Таблиця 1.1 – Наукові погляди щодо структуризації фінансової безпеки держави

№	Автори, назви праць	Складові фінансової безпеки
1	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	бюджетна, грошово-кредитна, валютна, боргова, страхова, фондова, банківська безпека
2	Комарницький І., Франів І., Комарницький Б.	бюджетна, валютна, інфляційна, інвестиційна, кредитна безпека
3	Юрій С., Федосов В.	бюджетна, податкова, банківська, валютна, грошово-кредитна, інвестиційна, фінансова безпека страхового та фінансового ринку
4	Оспіщева В.	фінансова, грошово-кредитна, бюджетна, податкова, валютна, банківська, інвестиційна, митно-тарифна, розрахункова, фондова
5	Шлемко В., Бінько І.	фінансова, грошово-кредитна, валютна, банківська, бюджетна, податкова
6	Барановський О.	бюджетна, інвестиційна, безпека страхового ринку та фондової системи, грошово-кредитна, банківського сектора, валютна, інфляційна, боргова, розрахункова, митно-тарифна, безпека системи ціноутворення
7	Сухоруков А.	бюджетна, податкова та грошово-кредитна безпека
8	Цвілій-Букланова А.	бюджетна, податкова, валютно-грошова, банківська

Для комплексного дослідження фінансової безпеки держави, яка залежить від злагодженого взаємозв'язку її складових необхідно розглядати бюджетну, податкову, боргову, банківську, валютну, грошово-кредитну складові (рисунок 1.1). Фінансова

безпека України передусім залежить від гармонійного взаємозв'язку її складових.

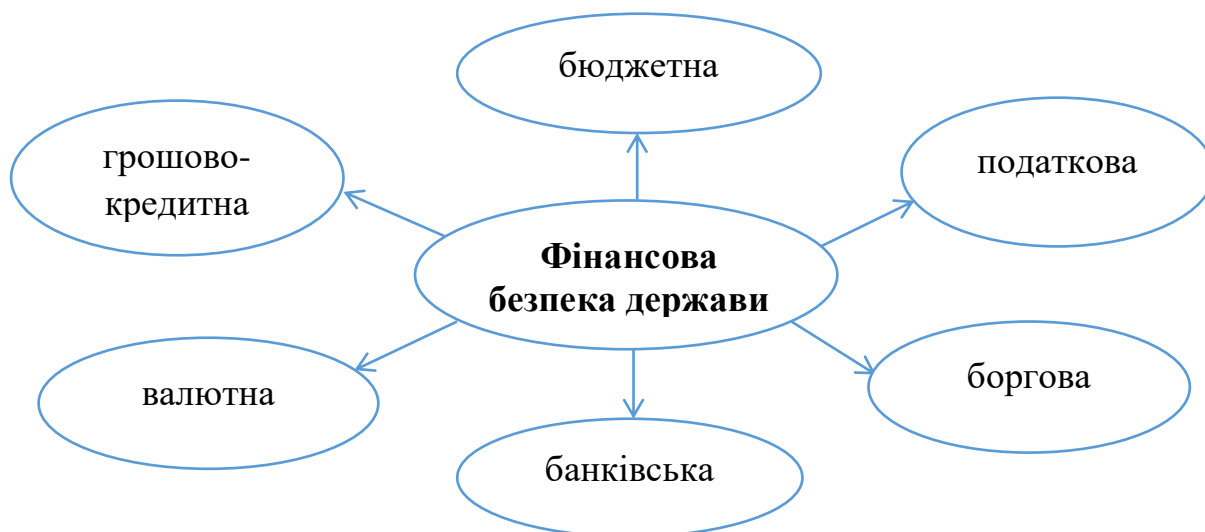


Рисунок 1.1 – Функціональні складові фінансової безпеки держави

Під поняттям *бюджетна безпека* слід розуміти стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [1].

Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків. З позицій фіскальної достатності проблема податкової безпеки зводиться до забезпечення держави таким обсягом податкових надходжень, який є оптимально необхідним згідно з вимогами проголошеної економічної доктрини [2].

Під *борговою безпекою* держави слід розуміти певний рівень державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, який дозволяє зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Фінансову безпеку банківської системи в цілому та її окремих складових слід розглядати у двох аспектах. По-перше, з точки зору

фінансових наслідків її (їх) діяльності для країни в цілому та окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з точки зору недопущення та відвернення реальних і потенційних загроз фінансовому стану усїєї банківської системи країни, Національного банку України та банківським установам.

Валютна безпека держави – це, по-перше, ступінь забезпеченості держави валютними коштами, достатніми для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці; по-друге, стан курсоутворення, який максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках і створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів і таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення [4].

1.2 Система та механізм забезпечення фінансової безпеки України

Враховуючи правові засади та концептуальні підходи щодо сутності фінансової безпеки, можна визначити, що об'єктом фінансової безпеки держави є фінансова система.

Загальні принципи забезпечення фінансової безпеки держави:

- ❖ пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- ❖ верховенство права;
- ❖ пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- ❖ своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз;
- ❖ чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;

❖ використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Специфічні принципи забезпечення фінансової безпеки держави:

❖ забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства та суверенності прав держави на використання економічного і фінансового потенціалу;

❖ подолання фінансових протиріч і збалансування індивідуальних, корпоративних і загальнодержавних інтересів;

❖ демократизація прийняття та ефективність виконання державних рішень у фінансовій сфері;

❖ захист прав власності і свободи економічного вибору;

❖ забезпечення макрофінансової стабільності, динамічного зростання економіки та відносної фінансової незалежності держави;

❖ забезпечення ефективності розподілу фінансових ресурсів і капіталу та державного контролю за їх використанням.

Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки держави є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, громадяни України та їх об'єднання [4].

Комплексний концептуальний підхід до дослідження поняття фінансової безпеки потребує окреслення *пріоритетних національних інтересів та основних загроз національним фінансовим інтересам*, а відтак, фінансовій безпеці України.

Пріоритетами національних інтересів України в економічній сфері є:

- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних

взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Виходячи із вищезазначеного *пріоритетними національними інтересами у фінансовій сфері є:*

- посилення взаємозв'язку фінансово-бюджетної політики та основних напрямів соціально-економічного розвитку держави й адміністративно-територіальних одиниць;
- забезпечення бюджетної дієздатності держави;
- забезпечення монетарної та валютно-курсової стабільності;
- зміцнення банківської системи, збільшення національних заощаджень із одночасним підвищенням рівня монетизації та капіталізації української економіки;
- зміцнення національного інвестиційного потенціалу та підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств;
- реформування фінансового ринку та забезпечення незалежності національної економіки від кон'юнктури міжнародних фінансових ринків;
- мінімізація впливу світових фінансових криз на фінансову систему України;
- детінізація економіки та залучення некримінальних капіталів в інвестиційні процеси.

Таким чином, основними *внутрішніми загрозами фінансовій безпеці* держави можуть виступати:

- ❖ неефективне регулювання і низький рівень правової культури у фінансовій сфері;
- ❖ зниження інвестиційної та інноваційної активності;
- ❖ недостатній рівень золотовалютних резервів;
- ❖ неефективність податкової системи та масове ухилення від сплати податків;
- ❖ низький рівень бюджетної дисципліни і перманентний бюджетний дефіцит;
- ❖ високий рівень боргової залежності держави, критичний стан ринку державних цінних паперів;
- ❖ тінізація і криміналізація економіки, нелегальний відплив капіталів за кордон;
- ❖ нереальність (штучність) курсу національної валюти;
- ❖ високий рівень корупції у фінансово-кредитній сфері;

- ❖ стагнація фондового ринку;
- ❖ низький рівень капіталізації банківської сфери;
- ❖ низький рівень доходів населення.

Тіньова економіка – це фактично неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ, цінностей та послуг.

Рівень тінізації економіки 10 – 12 % від ВВП вважається нормальним, 20 % – критичним для легальної економіки, 40 % – катастрофічним.

Тіньова економіка за допустимого рівня має й позитивний ефект: відкриває нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової; виникають інновації, які підвищують суспільний добробут; амортизує потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом. Швейцарський економіст Дітер Кассел сформував три позитивні функції тіньової економіки, які мають стабілізувальний вплив у ринковій економіці:



1) «економічне мастило» – згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою, наприклад під час кризи;

2) «соціальний амортизатор» – пом'якшення небажаних соціальних суперечностей (зокрема неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище бідних);

3) «вбудований стабілізатор» – тіньова економіка поповнює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг у легальному секторі, збільшуючи тим самим споживчий попит).

Список літератури



1 Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 34-35.

2 Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія. Київ : Вид-во КВЩ, 1999. 463 с.

3 Наконечна Н. В. Методологічні підходи щодо оцінювання рівня фінансової безпеки України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.14. С. 281 – 287.

4 Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.

5 Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

ТЕМА 2. Соціальна безпека та проблеми забезпечення фінансової безпеки людини

План

2.1 Фінансова безпека людини у контексті зміцнення економічної безпеки країни.

2.2 Основні критерії оцінки ефективності соціальної політики і рівня життя населення та індикатори стану фінансової безпеки людини.

2.1 Фінансова безпека людини у контексті зміцнення економічної безпеки країни

Сучасний стан економіки характеризується нестабільністю, зниженням темпів розвитку, інфляцією, скороченням інвестиційних потоків. У таких умовах збільшується негативний вплив факторів на розвиток економіки, багато з яких є латентними, неможливим стає прогнозування довгострокового розвитку держави.

Фінансова безпека кожної людини багато в чому залежить від загального стану економіки та фінансової політики, що проводиться в державі.

Фінансова безпека людини – це такий стан життєдіяльності громадянина, при якому забезпечується правовий та економічний захист його життєвих інтересів, дотримуються конституційні

права, забезпечується гідний і якісний рівень життя незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.



Мова не лише про задоволення фізіологічних потреб людини на мінімальному рівні;

йдеться про те, що сума доходів має забезпечувати належний рівень життя й обов'язково дати їй змогу заощаджувати, оскільки, на думку класиків економічної теорії, саме заощадження є джерелом багатства, і тим самим почуватися захищеною як від бідності, так і від безробіття (хоча б на певний період) [1].

Важливою складовою фінансової безпеки є соціальна безпека.

В умовах глобалізації особливої актуальності набувають проблеми соціального розвитку, а питання соціальної безпеки як складової національної економічної безпеки висуваються на перший план. Окремі елементи соціального захисту, які виникли ще в минулому сторіччі, переросли на кінець ХХ століття у розгалужені системи соціального забезпечення і захисту людей у розвинутих країнах, а соціальна безпека стає пріоритетною серед інших видів національної безпеки.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний та якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Можна з упевненістю стверджувати, що соціальна безпека, економічна безпека та фінансова безпека особи є невід'ємними складовими рівня життя населення.

Важливою умовою створення фінансової безпеки особи з боку держави є соціальні гарантії (рисунок 2.1).

Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [2] державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри: оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної

допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.



Рисунок 2.1 – Соціальні гарантії

Фінансова безпека кожної людини багато в чому залежить від загального стану економіки та фінансової політики, що проводиться в державі.

Проте за будь-яких обставин функцією держави є забезпечення соціальних гарантій – мінімального розміру заробітної плати і пенсій на такому рівні, щоб працездатній людині достатньо було цих коштів на створення і утримання сім'ї, а пенсіонеру – на достойну старість. Найсуттєвішими загрозами безпеці людини є порушення прав споживача, невиплата пенсій і заробітної плати, безробіття, знецінення заощаджень та ін.

2.2 Основні критерії оцінки ефективності соціальної політики і рівня життя населення та індикатори стану фінансової безпеки людини

Основними критеріями оцінки ефективності соціальної політики і рівня життя населення та індикатором стану фінансової безпеки людини є:

1 Розмір оплати праці (для особи, яка працює, основним джерелом доходів є заробітна плата, і саме її розмір визначає купівельну спроможність працівника). Таблиця 2.1 містить дані щодо номінальної та реальної заробітної плати.

Таблиця 2.1 – Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата

Роки	Номінальна заробітна плата, грн	У відсотках до попереднього року	
		номінальна заробітна плата	реальна заробітна плата
2008	1806	133,7	106,3
2009	1906	105,5	90,8
2010	2239	120,0	110,2
2011	2633	117,6	108,7
2012	3025	114,9	114,4
2013	3234	107,9	108,4
2014	3476	105,9	93,5
2015	4195	120,5	79,8
2016	5070	123,8	108,8
2017	7104	137,1	119,1
Серпень 2018	8550		

Примітка – За даними <http://www.ukrstat.gov.ua>

2 Рівень прожиткового мінімуму (розмір прожиткового мінімуму встановлюють на основі споживчого кошика, оскільки за його допомогою визначають набір продуктів та послуг першої необхідності, рисунок 2.2).

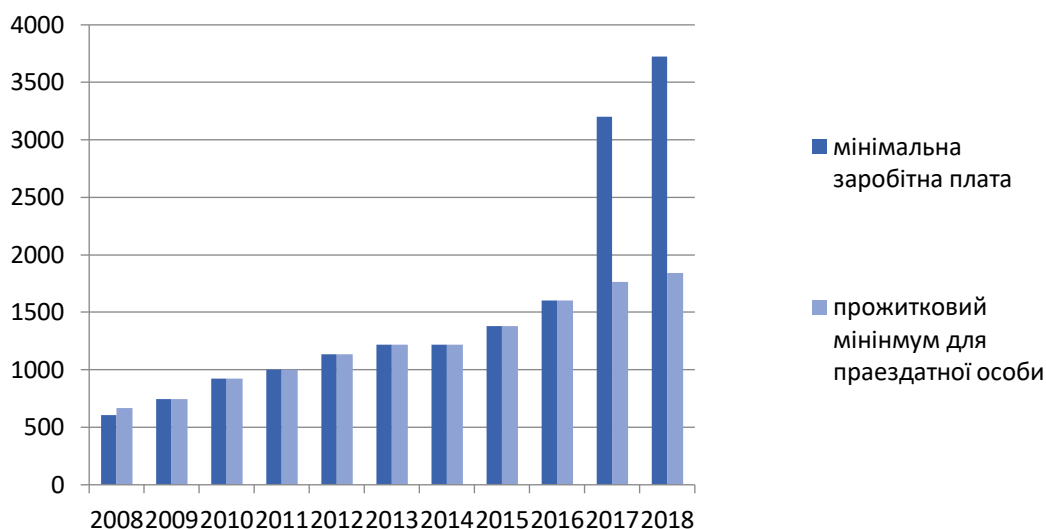


Рисунок 2.2 – Співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму (2017 рік)

3 Величина сукупних доходів на душу населення та їхня структура. В Україні структура доходів населення майже однакова і до її складу входять заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, доходи від власності, соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. За даними сайту Держкомстату, у 2017 році в середньому сукупні ресурси одного домогосподарства за місяць становили 8165,2 грн, серед них найбільшу частку займають грошові доходи – 87,5 %, до складу яких входить заробітна плата – 52,4 % та пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою – 20,2 % та ін.

4 Величина сукупних витрат на душу населення та їхня структура.

Реальна вартість робочої сили певної якості в умовах певної країни складається з поточних витрат на її підтримання та капітальних на відтворення.

До поточних витрат належать витрати на харчування, придбання непродовольчих товарів і платних послуг (зокрема житлово-комунальних).

До капітальних – придбання або будівництво житла, здобуття необхідного для даного ринку праці рівня освіти, медичне та пенсійне забезпечення, виховання дітей.

У структурі витрат населення в Україні найбільшу питому вагу становлять витрати на придбання харчових продуктів – майже 48 %, що є показником бідності (рисунок 2.3).

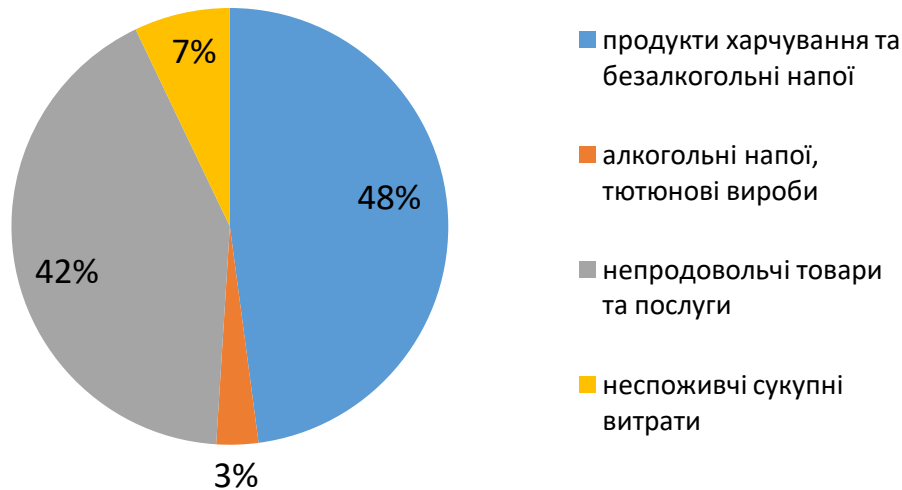


Рисунок 2.3 – Структура витрат населення України (2017 рік)

Розглянемо фактори, що становлять загрозу фінансовій безпеці особи.

Так, значну небезпеку суспільному розвитку створює такий соціальний феномен, як *бідність*, що залишається важкою економічною і соціальною проблемою суспільства. Найгіршим у цьому контексті є бідність дітей, що загрожує суспільству зниженням якості майбутніх поколінь і послабленням основних характеристик людського генофонду. В Україні явище бідності прямо пов'язане з економічними трансформаціями. Основною економічною причиною бідності є низький рівень заробітної плати [3].

Існує *різке розмежування населення за рівнем доходів* між багатими і бідними та розшарування населення за рівнем грошових витрат. Посилення розшарування населення не відповідає вимогам наближення України до європейських стандартів рівня життя населення. В Україні формується розподіл населення за доходами, характерний не для країн Європейського Союзу. Подальше розшарування населення може призвести до збільшення питомої ваги вкрай бідних, зростання масштабів застійної бідності, виникнення такого явища, як хронічна бідність.

Однією із суттєвих загроз фінансовій безпеці особистості є *проблема безробіття в Україні*. Впродовж практично всього періоду незалежності України спостерігається скорочення зайнятості населення. Втрата робочого місця стає причиною

зменшення сукупного доходу сім'ї, що супроводжується різким зниженням рівня життя, а в гіршому випадку породжує бідність.

Система пільг і допомог у вітчизняній практиці, на жаль, також створює певні загрози фінансовій безпеці особистості. Чинна система пільг та допомог є надто розгалуженою, фінансово необґрунтованою, значною мірою декларативною, непрозорою та соціально несправедливою.

Наслідком цього є надання пільг і допомог, по-перше, людям, які в них зовсім не мають потреби; по-друге, з'являється і закріплюється категорія осіб, які намагаються жити лише на кошти, що виділяє держава, не бажаючи влаштовуватися на постійне місце роботи. Слід згадати і про допомогу при народженні дитини, коли малозабезпечені верстви населення народжують дітей лише заради певних фінансових виплат. По-третє, процес надання соціальних допомог стає одним із основних джерел хабарництва.

Погіршення умов життя обумовлює зростання смертності з соціальних причин. Смертність від нещасних випадків, отруєнь і травм (неприродні фактори) вже перевищила смертність від хвороб кровообігу та злоякісних новоутворень, особливо це стосується працездатного населення.

Феномен бідності спричинює зростання випадків самогубства (суїциду). Уже сьогодні в Україні, за підрахунками експертів, щороку від самогубства гине 15 тис. люд – і це психічно здорові люди працездатного віку. Явище суїциду поряд із дитячою смертністю, зниженням народжуваності стає причиною виникнення тенденції депопуляції, яка ще більше загострюється на фоні екологічних негараздів.

Список літератури



1 Папуша Н. С. Фінансова безпека особи: генезис. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* Кіровоград, 2011. Вип. 19. С. 230 – 234.

2 Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України № 2017-III від 05.10.2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.

3 Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.

ТЕМА 3. Фінансова безпека підприємства

План

3.1 Фінансова безпека підприємства: суть і місце в системі економічної безпеки підприємства.

3.2 Фінансова нестабільність суб'єктів підприємництва як головна загроза їх фінансовій безпеці.

3.3 Критерії та індикатори рівня економічної і фінансової безпеки підприємств.

3.1 Фінансова безпека підприємства: суть і місце в системі економічної безпеки підприємства

На сьогодні економічна ситуація, що склалася, характеризується поширенням дестабілізаційних економічних процесів та конфліктних ситуацій, які активно чинять вплив на діяльність суб'єктів



господарювання. Дослідження наукових результатів багатьох вчених показують, що нині не існує однозначного визначення поняття «фінансова безпека».

Так, І. Барановський розглядає дану категорію як рівень забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами для задоволення власних потреб та виконання наявних зобов'язань, також стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів, що характеризуються збалансованістю та здатні забезпечити фінансову стійкість і ефективне функціонування та економічне зростання [1].

На думку М. М. Єрмошенка і К. С. Горячевої, *фінансова безпека* – це фінансовий стан безпеки, що характеризується

збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, які використовуються підприємством на власний розсуд, також визначаються стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз та здатністю забезпечувати сталий та ефективний розвиток фінансової системи підприємства [2].

М. Ю. Погосова стверджує, що *фінансова безпека підприємства* – це складова економічної безпеки підприємства, яка являє собою такий стан підприємства, що:

- ❖ дозволяє забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді;
- ❖ забезпечує оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;
- ❖ дає змогу ідентифікувати небезпеки та загрози стану підприємства та розробляти заходи для їх вчасного усунення;
- ❖ дозволяє самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію;
- ❖ має бути оцінений кількісними та якісними показниками, які мають граничні значення [3].

У книзі І. А. Бланка «Управління фінансовою безпекою підприємства» *фінансова безпека підприємства* розглядається як кількісно та якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього й внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії та створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному й перспективному періодах [4].

Бондарчук Н. В. і Фесенко А. В. пропонують під фінансовою безпекою розуміти складову економічної безпеки підприємства, яка забезпечує такий фінансовий стан господарюючого суб'єкта, що характеризується якістю та збалансованістю наявних фінансових ресурсів, а також стійкістю до існуючих та можливих загроз і здатністю виконання *таких завдань*:

- ❖ забезпечувати фінансову стійкість, ліквідність та платоспроможність, а також достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді;

- ❖ розпізнавати внутрішні та зовнішні небезпеки і вчасно впроваджувати заходи щодо їх усунення;
- ❖ самостійно впроваджувати та розробляти фінансову стратегію;
- ❖ забезпечувати оптимальне використання та ефективно залучення фінансових ресурсів підприємства;
- ❖ проводити оцінювання якісними та кількісними показниками, що мають певні граничні значення;
- ❖ забезпечувати достатню фінансову незалежність та захищеність фінансових інтересів власників підприємства;
- ❖ забезпечувати достатню гнучкість при ухваленні фінансових рішень [5].

Фінансова безпека підприємства визначається низкою факторів, а саме: рівнем забезпеченості фінансовими ресурсами, стабільністю і стійкістю фінансового стану підприємства, збалансованістю фінансових потоків та розрахункових відносин, ступенем ефективності фінансово-економічної діяльності, рівнем контролю за внутрішніми і зовнішніми ризиками.

3.2 Фінансова нестабільність суб'єктів підприємництва як головна загроза їх фінансовій безпеці

Недостатня увага до проблем забезпечення безпеки діяльності може навіть при високій прибутковості бізнесу призвести до того, що суб'єкт підприємництва стане вкрай уразливим до різного виду ризиків, а в майбутньому може спричинити його банкрутство. З іншого боку, зростання бізнесу викликає значну залежність від зовнішніх джерел фінансування, що може призвести до поступової втрати самостійності при прийнятті управлінських рішень та негативно відобразитись на його *фінансовій стабільності* [6].

Саме тому актуалізує своє значення проблема розроблення системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, виявлення ризиків і небезпек, що призводять до порушення рівноваги й втрати фінансової безпеки, вибору й обґрунтування заходів, що протидіють цій тенденції.

Кризові ситуації в діяльності суб'єкта підприємництва – це типове явище для ринкової економіки. Як засвідчує практика,

значна частина суб'єктів підприємництва опиняються у кризовому стані в результаті прорахунків у фінансовому управлінні, розподілі ресурсів, їх використанні. Потенційно прибуткові підприємства можуть стати банкрутами лише тому, що не спроможні вчасно визначити настання кризи, а також не мають чіткого плану дій у випадку кризових ситуацій. Кризові явища є наслідком як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що впливають на організацію.

Ключовою проблемою для кожного суб'єкта підприємництва як у короткостроковій, так і в середньо- та довгостроковій перспективах є досягнення певного стійкого стану, який би забезпечував розвиток суб'єкта, а також збалансованість між основними складовими його діяльності (вхідні та вихідні грошові потоки, обсяги дебіторської і кредиторської заборгованості та ін.). Критерієм стійкого фінансового стану є фінансова рівновага, що визначається збалансованістю фінансових активів та позичкового капіталу. Стійким вважається стан суб'єкта підприємництва, коли всі нефінансові активи є власними, а фінансові – позиковими.

Фінансова стійкість підприємства – це такий стан процесу формування і використання ресурсів господарського суб'єкта, який забезпечує його розвиток на основі зростання вартості капіталу при збереженні відповідного рівня платоспроможності і кредитоспроможності [6].

Абсолютна фінансова стійкість неможлива, оскільки залежить від впливу великої кількості факторів, дія їх не є статичною, тобто вони постійно модифікуються і змінюються.

Причини можливої фінансової нерівноваги на підприємствах залежать від виробничого процесу і управління ним, а також від непрямих факторів:

- зокрема від абсолютних і відносних збитків, що виникають в умовах ринку чи втрат виторгу від обороту, які у свою чергу обумовлюються неправильно обраними ринковими сегментами, низьким рівнем відновлення товарів та послуг, надто високими чи низькими цінами, що негативно впливають на поведінку покупця;
- високого рівня втрат, зумовлених дорогими технологіями, нераціональною організацією, несприятливим місцем розташування, високими цінами на фактори виробництва;

- втрат у виробничому й управлінському потенціалі;
- диспропорцій у процесі розвитку виробництва (насамперед при розширенні виробництва), що виникають: у матеріальному плані (між факторами і стадіями виробництва); у фінансово-економічному плані (між потребою в капіталі і його фінансуванні чи в структурі капіталу); під час зовнішніх конфліктів підприємства, пов'язаних з виробничим процесом.

Таким чином, *у результаті дії перелічених вище, а також цілого ряду інших факторів фінансова рівновага порушується, що може призвести до появи кризи*. На думку І. А. Бланка, *фінансова криза підприємства є однією з найбільш серйозних форм порушення його фінансової рівноваги, що відображає протиріччя, які циклічно виникають протягом його життєвого циклу, під впливом різноманітних факторів, між фактичним станом його фінансового потенціалу і необхідним обсягом фінансових ресурсів, що несе найбільш небезпечну потенційну загрозу його функціонуванню»*.

Виникнення криз обумовлене ризиковою природою діяльності суб'єктів підприємництва. *У процесі своєї діяльності суб'єкт підприємництва стикається з внутрішніми та зовнішніми ризиками* (таблиця 3.1).

Внутрішні ризики пов'язані безпосередньо з власними прорахунками і недоліками, а також форс-мажорними обставинами. *Зовнішні ризики* – ризики зміни зовнішнього середовища, починаючи від економічної ситуації в країні, закінчуючи проблемами з контрагентами й органами державної влади.

Ризики у своїй сукупності утворюють кризове середовище суб'єктів підприємництва двох рівнів. Кризове середовище першого рівня являє собою всю сукупність ризиків (як зовнішніх, так і внутрішніх), з якими суб'єкт підприємництва стикається в процесі своєї діяльності. Кризове середовище другого рівня являє собою сукупність критичних ризиків даного суб'єкта. Втрата контролю над станом кризового середовища може спричинити банкрутство підприємства.

Таблиця 3.1 – Найбільш типові критичні ризики суб'єктів підприємництва

Найбільш типові критичні ризики суб'єктів підприємництва	
Внутрішні	Зовнішні
<ul style="list-style-type: none"> • дефіцит оборотного капіталу; • низький рівень технології організації виробництва; • власні помилки; • нестача фінансових ресурсів; • зниження ефективності діяльності; • неефективний менеджмент 	<ul style="list-style-type: none"> • економічні; • політичні; • демографічні; • зміни в законодавстві; • ринкові

Для кожного підприємства набір критичних ризиків є унікальним. Наприклад, відсотковий ризик буде критичним лише для суб'єкта з надмірним обсягом позичкових ресурсів, у формі банківських кредитів, оскільки підвищення відсоткової ставки призведе до збільшення витрат на утримання кредиту і підвищення ймовірності настання кризи неплатежів.

Таким чином, за умови здійснення постійного контролю за критичними ризиками та забезпечення ефективності діяльності суб'єкта підприємництва можна забезпечити рівноважний фінансово-економічний стан та фінансову безпеку підприємства.

3.3 Критерії та індикатори рівня економічної і фінансової безпеки підприємств

У світовій практиці для оцінки фінансового стану суб'єкта підприємництва як з погляду ризиків, так і ефективності діяльності використовують п'ять груп показників, а саме: показники оцінки майнового стану, показники рентабельності, показники оцінки ліквідності, платоспроможності та кредитоспроможності, показники ділової активності та показники, що характеризують акціонерний капітал і ефективність його використання.

При цьому для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства вітчизняні економісти рекомендують розраховувати показники зносу основних засобів, їх фондівдачі, рентабельності активів, оборотності активів та ін. (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2 – Ключові показники-індикатори рівня фінансової безпеки підприємств України

Назва показника	Формула розрахунку		Економічний зміст	Нормативне значення за основними методами
	чисельник	знаменник		
1	2	3	4	5
Коефіцієнт зносу основних засобів	Сума зносу основних засобів	Балансова вартість основних засобів	Характеризує ступінь зношеності основних засобів підприємства	Менше 0,5
Фондовіддача основних засобів	Чистий дохід від реалізації продукції	Середньорічна вартість основних засобів	Характеризує ефективність використання основних засобів	Більше 1
Рентабельність активів	Чистий прибуток	Середня вартість активів за період	Показує, який прибуток одержує підприємство з кожної гривні, вкладеної в активи. Дозволяє визначити ефективність використання активів підприємства	Більше 0,05
Коефіцієнт оборотності активів	Чистий дохід	Середня вартість активів за період	Визначає потенціал компанії з одержання доходу при існуючих інвестиціях і структурі капіталу	Немає
Коефіцієнт покриття (загальний)	Поточні активи	Короткострокові зобов'язання	Характеризує достатність оборотних коштів для погашення своїх боргів	Критичне значення – 2. Значення – 2–2,5 свідчить, що фірма вчасно ліквідує свої борги

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4	5
Коефіцієнт фінансування	Середня вартість заборгованості за період	Середня вартість власного капіталу за період	Визначає співвідношення загальної заборгованості та власного капіталу	Менше 1
Коефіцієнт втрати платоспроможності	Виторг від реалізації	Витрати	Показує, наскільки внаслідок негативних факторів можуть бути скорочені надходження коштів, щоб при цьому була можливість здійснювати необхідні платежі	Не менше 1

Обов'язковою і важливою складовою фінансового аналізу має бути передусім оцінка показників рентабельності суб'єктів підприємництва і зокрема рентабельності активів.

Для докладної оцінки ліквідності, платоспроможності і кредитоспроможності суб'єкта підприємництва необхідно використовувати показники покриття та фінансування, оскільки вони, з одного боку, характеризують загальну захищеність підприємства, а з іншого – найменш залежать від особливостей діяльності того чи іншого суб'єкта підприємництва та локальних і незначних змін у структурі балансу.

Найбільш цікавим з погляду фінансової безпеки суб'єкта підприємництва й оцінки ступеня захищеності від зовнішніх фінансових ризиків є коефіцієнт втрати платоспроможності, оскільки саме він відображає ступінь теоретичної спроможності виконувати суб'єктом підприємництва свої зобов'язання у випадку настання певних негативних подій, тобто дає загальну характеристику його захисним фінансовим резервам.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства зумовлює формування необхідного механізму управління фінансовою безпекою. Завдяки цьому, процес управління фінансовою безпекою підприємства можна поділити на низку таких етапів, як:

- 1) розроблення системи фінансових інтересів підприємства, що потребують захисту в процесі функціонування підприємства;
- 2) оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства. Цей етап характеризується рівнем оцінювання фінансово-економічної безпеки і містить такі кроки: вибір критерію ефективності фінансово-економічної безпеки, що показує ступінь наближення підприємства до безпечного стану, визначення порогових значень показників (індикаторів), а також моніторинг даних показників та зіставлення їх з фактичними значеннями;
- 3) ідентифікація, прогнозування та аналіз зовнішніх та внутрішніх загроз підприємства та реалізації його фінансових інтересів;
- 4) розроблення комплексу заходів з ефективною нейтралізації загроз фінансово-економічній безпеці підприємства;
- 5) бюджетне планування розробленого комплексу заходів щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки та реалізація даних заходів у процесі фінансово-господарської діяльності підприємства;
- 6) оперативне управління системою фінансової безпеки підприємства за допомогою механізму зворотного зв'язку, який проявляється у створенні нової або коригованої наявної розробки системи заходів щодо забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки [7].

Управління фінансовою безпекою неможливо уявити без відповідної організаційної структури. Основними факторами, які впливають на визначення організаційної структури управління є: вид економічної діяльності та організаційно-правова форма підприємства, ринкова позиція, обсяг та основні види фінансово-економічної діяльності підприємства, кількість та професійно-кваліфікаційний рівень працівників підприємства, стиль керівництва та можливість фінансового забезпечення функціонування системи управління фінансово-економічною безпекою.

Список літератури



1 Барановський О. І. Фінансова безпека: монографія. Київ : Фенікс, 1999. 338 с.

2 Єрмошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : монографія Київ : Національна академія управління, 2010. 232 с.

3 Погосова М. Ю. Структурно-логічний аналіз поняття «фінансова безпека підприємства». *Наука й економіка*. 2008. № 3 (11). С. 258 – 265.

4 Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия : учеб. пособ. Киев : Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.

5 Бондарчук Н. В., Фесенко А. В. Управління системою фінансової безпеки підприємства. *Молодий вчений*. № 9 (61), вересень, 2018. С. 237 – 240.

6 Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. Суми : УАБС НБУ, 2009. 295 с.

7 Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук ; за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : ЛігаПрес, 2012. 386 с.

ТЕМА 4. Фінансова безпека банківської системи та банківської діяльності

План

4.1 Безпека банківської системи як складова фінансової безпеки держави.

4.2 Систематизація загроз фінансовій безпеці комерційних банків.

4.3 Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи та банківської діяльності.

4.4 Сучасний стан банківської системи України в контексті рівня її фінансової безпеки.

злочинності у цій сфері. Міжнародна валютно-фінансова криза 2007—2008 рр. вивела питання банківської безпеки на найвищий рівень.

Фінансова безпека банківської системи — це стан банківської системи, за якого забезпечуються умови для її стабільного й ефективного функціонування, максимізації прибутку та оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни. За таких умов фінансова стабільність максимально захищена від цілеспрямованих дій певної групи осіб і організацій або фінансової ситуації, що виникає ззовні і всередині банківської системи [1].

Із фінансовою безпекою банківської системи нерозривно пов'язана фінансова безпека окремого банку. Окремі проблеми банківської системи тісно пов'язані між собою, а безпека окремого банку нерозривно пов'язана з безпекою банківської системи в цілому. Залежність безпеки окремого банку від безпеки банківської системи зумовлюється різноманітністю інтересів суб'єктів ринку банківських послуг, прагненням суб'єктів ринку до збільшення прибутку, гострою конкурентною боротьбою, обмеженістю фінансових резервів банку і джерел їх формування, зростанням злочинності в кредитно-фінансовій сфері, підвищеним ризиком проведення банківських операцій у сучасних умовах.

Безпека комерційного банку — це стан захищеності інтересів власників, керівництва і клієнтів банку, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх та зовнішніх загроз. Рівень такої захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі злочинною метою, так і завдання шкоди банку з боку конкурентів і кримінальних структур шляхом втручання в банківську діяльність, впливу на банк із метою здійснення фінансових афер і махінацій, «відмивання» брудних грошей тощо [1].

Безпека банків має багатофункціональний і комплексний характер та охоплює безпеку банку як організації, безпеку дій банківського персоналу, безпеку здійснення банківських операцій, інформаційну безпеку.

Безпека банку як організації пов'язана із внутрішнім і зовнішнім середовищем його діяльності. Загрози зовнішнього

середовища — це дії з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ і громадян, а також кримінального середовища. У внутрішньому середовищі найбільш загрозованими можуть бути некомпетентні дії персоналу, адміністрації банку та керівників його підрозділів щодо управління активно-пасивними операціями, здійснення банківських операцій, роботи з клієнтами та витоку інформації.

Безпека персоналу банку пов'язана з його внутрішнім середовищем і залежить від небажання персоналу банку брати участь у кримінальних або тінювих операціях та задоволення вимоги банківського персоналу отримувати справедливую заробітну плату. Отже, від того, наскільки ефективно підрозділам і службам банку вдається запобігати загрозам й усувати збитки від негативного впливу на банк, істотно залежить рівень безпеки банку.

Безпека банківських операцій, хоч і пов'язана з безпекою банку як організації та безпекою банківського персоналу, має більш технічний аспект і залежить від технології здійснення банківських операцій та розрахунків.

Одним із найважливіших факторів економічної безпеки банку є його інформаційна безпека. *Інформаційна безпека банку* — це стан його інформаційної системи, за якого забезпечується надійний захист інтересів банку і його клієнтів.

Сутність фінансової складової безпеки банківської діяльності полягає в забезпеченні організаційно-управлінських, режимних, технічних і профілактичних заходів, що гарантують якісний захист прав і інтересів комерційного банку, зростання статутного капіталу, підвищення ліквідності активів, забезпечення зворотності кредитів, схоронність фінансових і матеріальних цінностей.

Фінансова безпека комерційного банку — це сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини відвернено запобіжними заходами чи зведено до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей; стан

захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує.

Фінансова безпека комерційного банку обумовлена рівнем підтримання ліквідності, впровадженням фінансових інновацій, охороною інформації, збереженням активів, забезпеченням прибутковості. Наявність у певний період пікових виплат із державних боргових зобов'язань може негативно позначитися на фінансовій безпеці банківської системи, якщо комерційними банками не будуть сформовані на цей випадок необхідні резерви.

Відповідно до наведених видів безпеки банку розрізняють такі *об'єкти* банківської безпеки: фінансові ресурси, матеріальні засоби, персонал банку, інформаційні ресурси з обмеженим доступом.

Таким чином, фінансова безпека банку є важливою складовою фінансової безпеки банківської системи, що характеризується збалансованістю і стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, її здатністю досягти поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку.

4.2 Систематизація загроз фінансовій безпеці комерційних банків

На сьогодні немає єдиних підходів до оцінювання загроз безпеці комерційних банків. Проте найбільш поширеною у вітчизняній та зарубіжній практиці є їх класифікація за джерелом виникнення на *зовнішні* (з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, криміналу, держави в особі різних державних установ, громадян) та *внутрішні* (з боку власників, адміністрації, менеджерів підрозділів, спеціалістів, неформальних груп).

Під загрозами безпеці банку розуміються потенційно можливі або реальні дії зловмисників чи конкурентів, здатних завдати банку матеріальної або моральної шкоди, що виявляються як сукупність факторів і умов, які створюють небезпеку для нормального функціонування банку відповідно до його завдань і інтересів [2]. В таблиці 4.1 наведено систематизацію внутрішніх та зовнішніх загроз системі безпеки банківської діяльності.

Таблиця 4.1 – Основні загрози фінансовій безпеці комерційних банків

Загрози та їх наслідки			
Внутрішні загрози		Зовнішні загрози	
вид загрози	наслідки	вид загрози	наслідки
Неефективна кредитна політика банку	- зниження якості кредитного портфеля; - підвищення суми обов'язкових кредитів; - зниження конкурентоспроможності	Недосконалість банківського законодавства	- зміна умов ліцензування та мінливість нормативно-правових актів; - завищені міжнародні норми; - залежність від політичних факторів
Низька якість управління активами і пасивами банку	- зниження рівня ліквідності; - підвищення рівня ризикових активів; - незбалансованість активів за строками	Низький рівень інвестиційної активності	- відсутність інвестиційно привабливих проектів на внутрішньому ринку; - неспроможність банку залучати інвестиції через неефективну діяльність
Некомпетентність вищого керівництва	- низький рівень стратегічного планування; - ухвалення неефективних управлінських рішень	Недобросовісна конкуренція	- різке зниження депозитних кредитних ставок з боку нестабільних установ; - компрометація з боку партнерів; - штучне банкрутство підприємств
Некомпетентність персоналу банку	- розголошення конфіденційної інформації; - послаблення конкурентних позицій	Високий рівень недовіри до банків	- недовіра з боку вкладників та кредиторів; - банкрутство банків; - погіршення репутації банків

Основними заходами щодо запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам є посилення державного регулювання банківської сфери, запровадження нових методів і технологій

обробки та аналізу інформації для оцінювання і забезпечення фінансової безпеки окремого банку, а також належний рівень фінансового контролю як за фінансовими ресурсами та здійсненими операціями, так і за діями самого персоналу банку. Такі заходи мають бути розроблені із мінімальними витратами ресурсів та часу для досягнення бажаного результату [3].

Фінансовій безпеці українських банків загрожують також відсутність ретельного аналізу ситуації, невміння обирати партнерів і перевіряти їх надійність, прогнозувати динаміку розвитку подій на фінансовому ринку.

Дається взнаки і слабкий захист державою фінансово-кредитної сфери, і відсутність міжбанківського інформаційно-аналітичного центру. Ось чому тут розповсюджені крадіжки грошових коштів за допомогою різних видів фінансового шахрайства, використання підробленої документації, організація каналів для «відмивання» кримінальних грошей. На заваді повноцінній фінансовій безпеці комерційних банків стає і не однозначне трактування останніми і НБУ тих чи інших положень фінансових документів, випадки чого, на жаль, не поодинокі.

До внутрішніх загроз фінансовій безпеці комерційних банків належать:

- розтрата коштів банківськими службовцями;
- незаконне привласнення доходу;
- маніпуляції з витратами;
- зловживання реальними активами банку чи клієнта;
- дії, що виходять за межі повноважень управлінського персоналу;
- підробка документів або внесення до них фіктивних записів;
- незаконні бухгалтерські записи тощо.

Російські фахівці наводять низку ситуацій, що сигналізують про ймовірні проблеми комерційного банку:

- затримки з платежами в особливо великих розмірах;
- введення бюрократичних процедур, які дозволяють гальмувати великі клієнтські платежі;
- систематичні помилки персоналу, пов'язані з несвоєчасним зарахуванням коштів на розрахункові рахунки і затримками в переведенні значних сум;

- прохання пролонгації депозитних та угод про переоформлення боргових зобов'язань на більш тривалий строк чи заміну їх на банківські акції нових емісій;

- різке збільшення відсоткових ставок за депозитами і борговими цінними паперами в умовах стабільної ситуації на фінансових ринках;

- зміна аудиторської фірми, що засвідчує фінансову звітність банку (на Заході це вважають дуже тривожним сигналом);

- зміна керівництва банку (необхідно усвідомити, наскільки це посилить чи послабить банк);

- інформація про зміну основного складу акціонерів (головне – визначити, чи не став банк «кишеньковим»);

- зростання простроченої заборгованості (проте це можна сховати в пролонгацію кредитів), зростання активів низької якості (часто використовується переоцінка нематеріальних фондів);

- штрафи за недотримання обов'язкових нормативів центрального банку (при систематичному їх порушенні центральний банк може відкликати банківську ліцензію).

Як свідчить інспектування, здійснюване НБУ, підтриманню на належному рівні *якості активів комерційних банків, а відтак і їх фінансовій безпеці в цілому загрожують:*

- нераціональна структура підрозділів, що займаються проведенням активних операцій;

- неврахування внутрішніми положеннями та процедурами визначення якості активів усіх особливостей, притаманних процесу кредитування чи господарській діяльності банку, непередбачення проведення оцінки позичальників за галузевими та географічними ознаками діяльності;

- нездійснення аналізу кредитного портфеля чи його неефективне здійснення;

- завищений рівень концентрації кредитів, спрямованих в одну галузь, яка до того ж може перебувати в стані занепаду; недотримання принципу МСБО щодо відображення операцій за їх економічною суттю, а не за формою;

- проведення операції за укладеними угодами, якими передбачено надання (на нечітко визначених умовах) авансу на значний або невизначений термін;

- наявні проблеми, пов'язані з регіональним розміщенням підрозділів банку та недостатнім контролем за кредитами, що ними надаються;

- ускладнення із просуванням на ринок специфічних банківських продуктів.

Факторами, які можуть спричиняти *проблеми, пов'язані з недоотриманням надходжень*, є:

- відволікання значної ресурсної бази в неприбуткові активи, що негативно впливає на рівень надходжень;

- відчутний вплив ринкових ризиків, наприклад валютного чи відсоткового (якщо банк сподівається переважну частину доходів одержати завдяки проведенню в разі зміни кон'юнктури ринку або економічної ситуації певних операцій, скажімо, валютообмінних, він ризикує взагалі не дочекатися цієї частини доходів, адже коливання курсу може виявитися незначним);

- неефективна політика банку в галузі ціноутворення (встановлення неадекватних відсоткових ставок за депозитами та кредитами);

- надання позичок, обслуговування інсайдерів та окремих клієнтів на пільгових умовах);

- залежність обсягу надходжень від разових, нетрадиційних операцій;

- залучення дорогих ресурсів на ринку міжбанківських кредитів з метою підтримання обов'язкових економічних нормативів.

Проблеми, пов'язані з *ліквідністю*, можуть виникати з таких причин:

- неспроможність банку планувати ліквідність і завчасно прогнозувати можливу незбалансованість між строками й сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов'язань (ця причина може бути через відсутність або неякісний аналіз розривів між активами і пасивами, неналежне вивчення грошових потоків клієнтів, особливостей їх ділової активності тощо);

- значна залежність від поточних пасивів при вкладеннях у довгострокові активи;

- суттєва залежність від субординованого боргу за наявності значного ризику його невідновлення після настання строку повернення;

- низька репутація на міжбанківському ринку;
- відсутність плану дій підрозділів банку на випадок кризи ліквідності.

На думку фахівців, у разі виникнення *проблем, пов'язаних із втратою капіталу*, насамперед слід уникати:

- неадекватного збільшення капіталу зростання активів (під час прискореного нарощування активів банки часом не приділяють належної уваги відповідному збільшенню власного капіталу, що негативно позначається й на нормативних показниках);

- конфлікту інтересів між акціонерами банку;
- зменшення обсягу капіталу внаслідок виплати надто великих дивідендів чи повернення банком коштів, залучених на умовах субординованого боргу;

- значного обсягу вкладень в основні засоби; втрат, пов'язаних із потребою створення необхідних резервів під активні операції внаслідок погіршення їх якості.

Серед причин, через які можуть виникати *проблеми, пов'язані з ринковими ризиками*, спеціалісти НБУ виділяють:

- недостатні або невідповідні потребам банку інформаційні системи управління;

- неочікувану загрозу валютного, відсоткового та інших ризиків;

- неглибоке розуміння працівниками банку природи комплексних ризиків.

Окрім цього, практики виділяють кілька ознак, *які є сигналом про можливе виникнення в банку серйозних проблем* і на які керівництво банківської установи має негайно відреагувати, а саме:

- недостатній рівень надходжень (призначених як для функціонування банку, так і для створення необхідних резервів);

- розмір капіталу, неадекватний обсягу операцій, що проводить банк, та ризику, який він бере на себе, здійснюючи їх;

- виникнення тенденції до збільшення обсягу проблемних активів, передусім – кредитів;

- поява тенденції до зменшення обсягу коштів, які традиційно становлять ресурсну базу банку;
- зниження рейтингу.

Фінансова безпека комерційного банку може опинитися під загрозою й через неправомірні чи помилкові дії його філіалів, які використовують для укладання угод ім'я патрона. Небезпеку для банківської системи в цілому становлять і кризові ситуації на ринку міжбанківських кредитів.

4.3 Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи та банківської діяльності

Для своєчасного виявлення існуючих і потенційних недоліків у сфері забезпечення комплексної фінансової безпеки банківського сектора економіки України необхідно визначити її відповідні *індикатори* та провадити постійний моніторинг із метою вжиття необхідних заходів.

Основними показниками безпеки банківської системи, які водночас використовуються і як індикатори її значущості для економіки країни, є:

- ❖ відношення активів банків до ВВП;
- ❖ частка активів недіючих банків у загальній сумі активів комерційних банків;
- ❖ розмір чистих внутрішніх активів НБУ (обсяг грошової маси і розмір емісій);
- ❖ обсяг чистих зовнішніх резервів НБУ (різниця між зовнішніми кредитами і розміщенням валютних активів НБУ за межами країни);
- ❖ частка іноземного капіталу у сукупному капіталі банківської системи;
- ❖ частка проблемних кредитів в обсязі чистих активів банків;
- ❖ співвідношення високоліквідних коштів і поточних пасивів банку;
- ❖ співвідношення власних і залучених коштів;
- ❖ частка високоліквідних коштів у обсязі чистих активів банку;
- ❖ рентабельність чистих активів банківської системи;

- ❖ стан сектору банківських депозитів;
- ❖ загальний обсяг фонду страхування ризиків;
- ❖ обсяги і динаміка отриманого банками прибутку;
- ❖ масштаби і якісні характеристики банківських злиттів поглинань;
- ❖ діапазон відсоткових ставок;
- ❖ частка кредитної заборгованості населення у загальному обсязі кредитного портфеля;
- ❖ частка залучених коштів населення у загальному обсязі депозитів;
- ❖ відношення прибутку до середньорічного капіталу і активів.

Серед показників-індикаторів безпеки банку найчастіше використовують такі: темпи зростання прибутковості, показники виконання економічних нормативів, встановлених центральним банком, та коефіцієнти ліквідності, обсяг боргових зобов'язань банку, зокрема частка зовнішніх зобов'язань, структура дебіторської заборгованості банку, обсяги ресурсної бази, валютна і термінова структура кредитного портфеля банку, пропорційність темпів зростання власного капіталу й активів банку, рівень концентрації банківських кредитів, особливо в умовах низькодиверсифікованої економіки, частка прострочених відсотків і проблемних кредитів у кредитному портфелі, рівень матеріального і соціального забезпечення працівників банку, рейтинги банку.

Важливим узагальнювальним показником фінансової безпеки банківської системи і головним індикатором значущості останньої для економіки країни є *відношення її активів до ВВП. Частка активів недіючих банків у загальній сумі активів комерційних банків* сигналізує про рівень можливої як загальної, так і регіональної банківської кризи.

Фінансову безпеку характеризують і такі показники, як *розмір чистих внутрішніх активів НБУ (розмір грошової маси і розмір емісії) та розмір чистих зовнішніх резервів НБУ (різниця між зовнішніми кредитами і розміщенням валютних активів НБУ за межами України).*

Серед індикаторів фінансової безпеки банківської системи - *частка іноземного капіталу у її сукупному капіталі.*

Як зазначають фахівці, надійність, а відтак – і фінансова безпека конкретного комерційного банку можуть визначатися з використанням в аналітичній роботі таких показників, як:

❖ *питома вага проблемних кредитів* (експерти встановили, що рівень проблемних кредитів впливає на показник надійності банку суттєвіше, ніж інші фактори) *в обсязі чистих активів банку*, що свідчить про якість його кредитного портфеля, а також ризикованість кредитної політики;

❖ *співвідношення високоліквідних коштів і поточних пасивів банку*, що показує ступінь його захищеності від ризику відкликання коштів в один момент усіма клієнтами;

❖ *співвідношення власних і залучених коштів*, що характеризує рівень надійності банку в довгостроковій перспективі, слугуючи оцінкою його спроможності покрити власними коштами обсяг зобов'язань перед клієнтами;

❖ *питома вага високоліквідних коштів в обсязі чистих активів банку*, значення якої допомагає оцінити середньостроковий рівень ліквідності;

❖ *рентабельність чистих активів*.

Стан сектора банківських депозитів, наприклад, можна вважати певним економічним і соціально-політичним показником стану стійкості фінансового ринку. Індикатором фінансової безпеки банківської системи є як загальний *обсяг фонду страхування ризиків*, так і стан його формування. Чільне місце серед індикаторів фінансової безпеки банківської системи має належати *обсягу отриманого комерційними банками прибутку*.

Важливим є визначення *масштабів і якісних характеристик банківських злиттів*, оскільки останні завжди були індикатором стану національної економіки та її місця у світовій економіці. *Максимальна «безпечна» сума кредитування дебетурою* (незабезпеченим борговим зобов'язанням) обчислюється виходячи з вартості фіксованих активів компанії за примусового продажу плюс максимум половини вартості поточних активів компанії.

Серед індикаторів фінансової безпеки комерційних банків важливе місце має належати показнику *питомої ваги кредитної заборгованості населення у загальному обсязі кредитної заборгованості*.

Чільне місце в системі фінансової безпеки банківських клієнтів посідає *розмір позичкового відсотка*, оскільки він дозволяє з'ясувати, чи буде рентабельною реалізація проекту, на здійснення якого береться кредит, тобто чи окупляться затрати. У свою чергу *коефіцієнт покриття відсотків*, який характеризується відношенням чистого прибутку до виплати відсотків до суми виплачених відсотків, свідчить про рівень безпеки кредитної діяльності комерційних банків.

Великого значення для забезпечення фінансової безпеки комерційних банків набуває дотримання ними встановлених нормативів. Безумовно, індикаторами фінансового стану, а відтак – і безпеки вітчизняної банківської системи є *рівень прибутковості статутних фондів комерційних банків і їх чистих активів*. Дуже виразним індикатором фінансової безпеки системи комерційних банків є *питома вага залучених коштів громадян у загальному обсязі залучених коштів*.

На думку фахівців, в оцінці ефективності роботи й успішності банку показові, по-перше, *відношення прибутку до середньорічного капіталу (мінімальні очікування акціонерів щодо дохідності бізнесу з урахуванням середньострокових витрат розвитку)* і, по-друге, *відношення прибутку до середньорічних активів (ефективність використання банком клієнтських коштів)*. Саме ці критерії є індикаторами ефективності банку з урахуванням ризиків.

Для глибшого аналізу сильних і слабких сторін банків використовуються більш вузькі показники: *середні активи у розрахунку на одного співробітника* (свідчать про ефективність завантаження персоналу), *операційний прибуток на одного співробітника* (ефективність роботи персоналу), *внутрішня вартість банківських послуг*, *коефіцієнт ефективності використання залучених коштів* тощо.

Як і в будь-якому цивілізованому бізнесі, основними індикаторами нормального стану справ мають виступати не стільки виконання чи невиконання банком нормативних показників центробанку, скільки відповіді на такі запитання: яку репутацію мають керівники комерційного банку; чи можна їм довіряти; чи тримають вони своє слово; чи сплачують вони податки; чи не замішані вони в кримінальних операціях; який їх

послужний професійний список і яка частка їх особистих доходів у загальній сумі доходів, належних персоналу банку за виконувану роботу? Індикатором може слугувати і *обсяг активів на одного співробітника банку*. *Невиконання нормативів* є індикатором потенційної загрози втрати ліквідності та платоспроможності банків. Слід зазначити, що в цьому плані поки що складається нормальна ситуація.

4.4 Сучасний стан банківської системи України в контексті рівня її фінансової безпеки

У 2018 році майже всі ключові показники роботи банківського сектора мали позитивну динаміку: очищений банківський сектор отримав рекордний за понад десятиріччя чистий прибуток, рентабельність капіталу в середньому перевищила 14 %, роздрібне кредитування зберігало високі темпи зростання впродовж року. Корпоративне кредитування також зростало, особливо в сегменті якісних позичальників. Водночас, хоча на балансах досі залишаються значні обсяги непрацюючих кредитів, банки вже відобразили майже всі збитки від погіршення якості кредитного портфеля.

Відповідно, на початок 2019 року в Україні налічувалось 77 платоспроможних банків (рисунок 4.1).

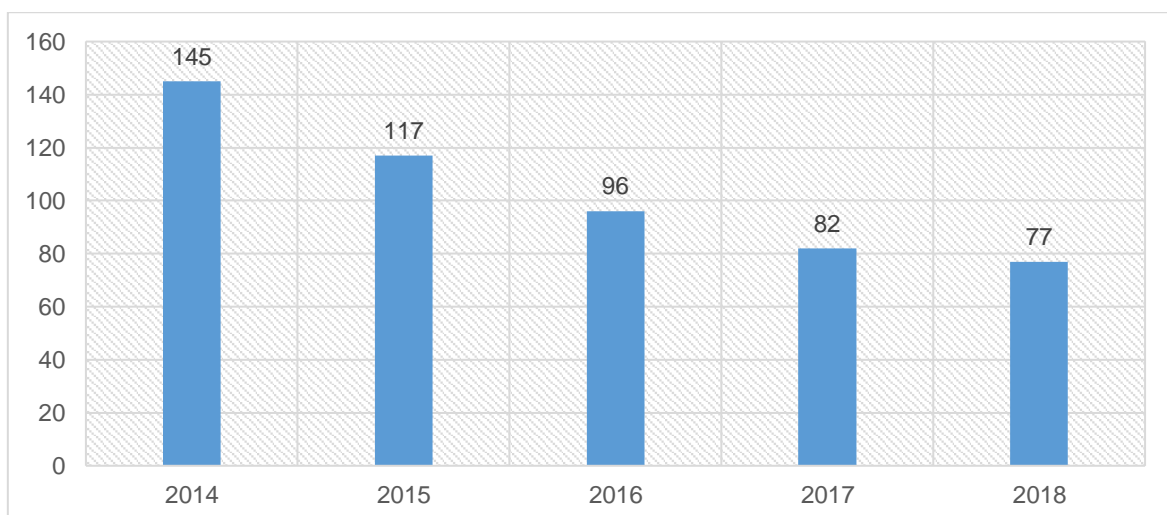


Рисунок 4.1 – Кількість діючих банків в Україні

За рік чисті активи банків зросли на 1,8 % – до 1 361 млрд грн – насамперед завдяки збільшенню кредитного портфеля (таблиця 4.2).

Таблиця 4.2 – Основні балансові показники банківської системи за 2014 – 2018 рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
чисті активи	1 290	1 254	1 256	1 336	1 361
валові кредити суб'єктам господарювання	820	831	847	870	919
валові кредити фізичним особам	209	176	157	171	197
кошти суб'єктів господарювання	283	349	413	427	430
кошти фізичних осіб	403	402	437	479	509

У 2018 році чисті гривневі кредити корпораціям зросли на 8,1 %, найпомітніше у приватних та іноземних банках: 17,6 % і 7,6 % відповідно. Державні банки (крім ПриватБанку) припинили нарощувати корпоративне гривневе кредитування, і за звітний рік воно скоротилося на 1,5 % проти зростання на 12,7 % у 2017 році. Водночас чисті валютні кредити бізнесу вперше від початку кризи зросли на 2,6 % р/р у доларовому еквіваленті. Ключові позичальники у валюті – підприємства альтернативної енергетики, торгівлі та аграрні компанії-експортери.

Кредитування населення зберігало високі темпи приросту – 34,1 % за рік у гривні за вирахуванням резервів. Найвищі темпи зростання було зафіксовано у приватних (54,2 % р/р) та державних банках (49 % р/р). Насамперед збільшувалися кредити на поточні потреби, особливо у банків, що постійно і системно займаються цим видом кредитування.

У 2018 році банки продовжували покладатися на внутрішні джерела ресурсів, а не на зовнішнє фінансування.

За 12 місяців 2018 року гривневі кошти населення зростали на 14,8 % р/р, валютні – на 1,4 % р/р у доларовому еквіваленті. Слід відзначити, що приплив коштів був найбільшим у першому півріччі, проте вже у другому розпочалися коливання, пов'язані зі змінами валютного курсу та ринкових ставок. На кінець року система гарантування вкладів повністю покривала 98 % загальної

кількості вкладів, що відповідає міжнародним стандартам, визначеним IADI, та 59 % вкладів за сумою депозитів. Також у 2018 році значно підвищився інтерес фізичних осіб до інвестицій в ОВДП – за рік сума збільшилася в 4,1 разу – до 6,1 млрд грн.

За результатами року сектор отримав рекордний за понад десятиріччя чистий прибуток – 21,7 млрд грн (у 2017 збиток становив 20 млрд грн) (рисунок 4.2).

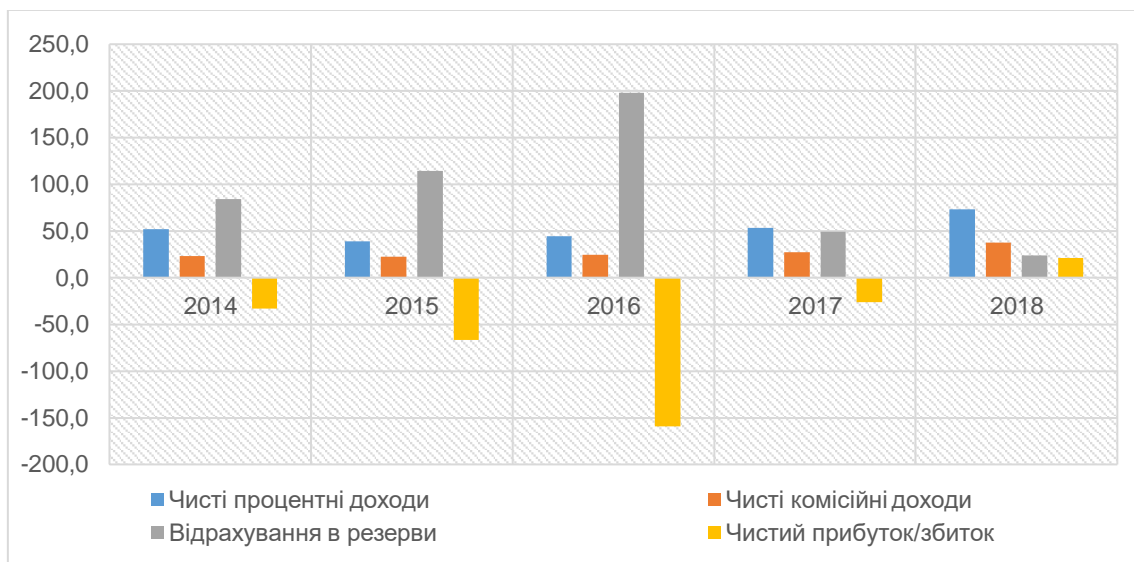


Рисунок 4.2 – Фінансові результати банківської системи за 2014 – 2018 рр.

На кінець року залишалось 14 банків, які мали операційний збиток до відрахувань у резерви, серед них – два державних.

Індикатори рівня фінансової безпеки банківського сектора економіки України підтверджують поглиблення кризових явищ та їх дестабілізаційний вплив на фінансову безпеку країни (таблиця 4.3).

Можна зробити висновки, що співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті становило 118,2 %, що перевищує норму на 18,2 %.

Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, станом на 31.12.2018 становила 54 %, що перевищує норму на 8 %.

Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків становила 56 %, що перевищує норму на 12 %.

Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань становило 98,2 %, що перевищує норму на 9,1 %.

Таблиця 4.3 – Динаміка показників економічної безпеки банківської системи України та їхні порогові значення

Показник	Порогове значення	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018
співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	100	101,6	108,7	110,5	118	118,2
частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	50	50	52	53	54	54
частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	50	54	54	55	56	56
співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	90	97,5	97,8	98	98,2	98,2
співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3	2	2,3	3	3,9	3,9
частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	50	51	51,5	54	55,6	56

Співвідношення довгострокових (понад один рік) кредитів та депозитів становило 3,9 разу, що перевищує норму у 0,9 разу (приблизно на 30 %).

Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи станом на 31.06.2018 становила 56 %, що перевищує норму на 11,2 %.

Надійність банку визначається декількома параметрами – це обсяг активів, швидкість повернення депозитів у разі виникнення

фінансових проблем, рівень підтримки з боку держави, підтримка акціонерами.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що рівень фінансової безпеки банківської системи України є середнім. Отже, система показників-індикаторів, які підтверджені аналітичними розрахунками і мають кількісний вираз, дають змогу завчасно сигналізувати про небезпеку і розробляти превентивні та реактивні заходи з позиції забезпечення фінансової безпеки на макро- й мікроекономічному рівнях.

4.5 Стратегія забезпечення банківської безпеки в Україні

Велика кількість різноманітних загроз безпеці банку, які охоплюють усі сфери його діяльності, потребує комплексного підходу до їх аналізу та системного розроблення заходів щодо запобігання їм. У цих умовах нагальним завданням стає впровадження принципів Базель II, що базуються як на зовнішньому нагляді та контролі банківської діяльності, так і на спонуканні банків до розроблення внутрішніх систем показників та індикаторів, дотримання яких дасть можливість якісніше забезпечувати банківську безпеку.

Фінансова стратегія забезпечення банківської безпеки — це комплекс заходів з досягнення максимально можливої платоспроможності та стійкості комерційного банку, ліквідності його балансу, ефективної структури капіталу й найбільш прибуткових напрямів його вкладів, що досягається шляхом чіткого стратегічного і тактичного планування, вжиття заходів з метою запобігання загрозам фінансового характеру. Метою стратегії є збільшення прибутковості, оборотності капіталу, розширення позицій на ринку банківських послуг.

Стратегія фінансової безпеки банків формується відповідно до економічних нормативів центрального банку та має узгоджуватися із загальноекономічною стратегією і розроблятися на основі чинної нормативно-законодавчої бази.

Основні *заходи* стратегії з метою обмеження негативного впливу загроз на стан банку такі:

- ❖ проведення виваженої цінової політики, участь банку в регіональних економічних проектах;

- ❖ підвищення ефективності та зниження собівартості банківських послуг;
- ❖ аналіз партнерів, зокрема уникнення джерел фінансування, поведінка яких є непередбачуваною, розміщення коррахунків в авторитетних, надійних фінансових установах;
- ❖ введення в керівні колегіальні органи великих підприємств-позичальників представників банку;
- ❖ приділення великої уваги підвищенню довіри до банку, його рекламі, посиленню прозорості фінансового стану банку;
- ❖ уникнення залежності від «політичних» капіталів, жорстке дотримання вимог законодавства у сфері банківської діяльності;
- ❖ проведення виваженої кадрової політики, зокрема у сфері оплати праці та соціального захисту працівників.

У складних фінансових умовах підвищується необхідність додаткових заходів, спрямованих на подолання специфічних ризиків, характерних для конкретної економічної ситуації. Наприклад, в Україні останнім часом відбулося загострення системних проблем вітчизняного банківського сектора, серед яких такі:

- дефіцит довго- і короткострокових фінансових ресурсів, що обмежує виконання банками своїх зобов'язань і не дає їм змоги забезпечити пропозицію довгострокових кредитів на рівні, адекватному потребам економіки;
- розрив у фінансуванні банківських активів зобов'язаннями у вигляді депозитів у банках;
- дисбаланс ліквідності — падіння співвідношення між довгостроковими депозитами та довгостроковими кредитами; низький рівень ризик-менеджменту, передусім щодо кредитування корпоративного сектора;
- високі валютні ризики в умовах значної курсової волатильності – подорожчання долара загрожує банкам як зростанням неповернень за валютними кредитами, так і труднощами щодо погашення своїх боргових зобов'язань; нестача внутрішніх джерел капіталізації, що веде до посилення залежності банків від іноземних інвесторів.

У цих умовах ключовими напрямками застосування державних заходів щодо підвищення стійкості фінансової сфери є:

- ❖ посилення нагляду за якістю капіталу фінансових установ, ліквідністю та ризиками;
- ❖ підвищення прозорості діяльності фінансових установ;
- ❖ підвищення оперативності реагування на ризики органів регулювання і нагляду;
- ❖ використання нових механізмів грошово-кредитного регулювання та діяльності центральних банків.

Актуальним завданням стає формування розгалуженої мережі інструментів та регуляторів, які спроможні модернізувати фінансову систему України в напрямі підвищення її антикризової стійкості.

Список літератури



1 Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.

2 Борець М. А. Економічна сутність та підходи до визначення поняття «фінансова безпека банку». *Управління розвитком*. 2014. № 2. С.151 – 154.

3 Савчук А. В. Управління фінансовою безпекою комерційного банку. *Фінансовий та управлінський облік*. 2014. № 3. С. 306 – 307.

4 Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. Суми : УАБС НБУ, 2009. 295 с.

ТЕМА 5. Боргова безпека держави

План

- 5.1 Боргова складова фінансової безпеки держави.
- 5.2 Ризики та загрози боргової складової національним економічним інтересам та фінансовій безпеці держави.
- 5.3 Критерії та індикатори оцінки боргової безпеки держави.
- 5.4 Аналіз показників боргової безпеки України.

5.5 Боргова стратегія та механізм забезпечення боргової безпеки держави.

5.1. Боргова складова фінансової безпеки держави

Боргова проблема має дві сторони. По-перше, державний борг – це додаткове фінансування економічного розвитку, покриття дефіциту бюджету, розширення фондового ринку та вирішення цілої низки конкретних фінансово-економічних проблем. По-друге, є істотний вплив боргу на національну економічну безпеку, на здатність країни витримати та скоротити борговий тягар, зберегти фінансовий і загальноекономічний суверенітет тощо. Сьогодні існує чимало підходів до визначення сутності боргової безпеки держави, яка є складним і суперечним явищем.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи [8].

О. Барановський визначає боргову безпеку як рівень внутрішньої та зовнішньої державної та гарантованої державою заборгованості з урахуванням їхньої структури в часовому і валютному вимірі, вартості їх обслуговування, можливості реструктуризації та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб і поступального економічного та соціального розвитку країни, що забезпечує захист інтересів усіх учасників боргових відносин від внутрішніх і зовнішніх ризиків, викликів і загроз та не загрожує втратою суверенітету, руйнуванням вітчизняної фінансової системи, виникненням боргової кризи, оголошенням суверенного дефолту [1, с. 335].

Т. Богдан розглядає боргову безпеку як досягнення такого рівня державного та зовнішнього сукупного боргу,

співвідношення між структурними складовими боргу, вартостями обслуговування боргу і цільової спрямованості запозичених коштів, які забезпечують вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави і не створюють загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни [2, с. 9].

О. Новосолова пропонує трактувати боргову безпеку держави як певний рівень державної заборгованості, співвідношення її складових, вартості обслуговування та обсягів погашення, який дає змогу уникнути виникнення дисбалансів у системі державних фінансів та забезпечити сталий економічний розвиток країни [6].

Л. Омельченко та І. Суміна у вузькому розумінні боргову безпеку держави визначають як оптимальне співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями з урахуванням сумарної величини державного боргу та вартості обслуговування його складових [7].

І. Селіверстова, О. Лащенко, С. Шапошнікова пропонують розглядати боргову безпеку держави як складову частину фінансової безпеки держави, яка є певним рівнем державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального відношення між ними, достатнім для вирішення соціально-економічних потреб, який дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечити відносну незалежність держави, зберігаючи економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми та відсотків без загрози втратити суверенітет, підтримуючи належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу [5].

Н. Кравчук вважає, що боргова безпека держави трактується як елемент національних інтересів, який доцільно розглядати з позицій комплексного підходу як підсистему у складній, багаторівневій системі фінансово-економічної безпеки держави. Враховуючи альтернативні погляди на цю проблему, вона під борговою безпекою держави пропонує розуміти певний критичний рівень державної заборгованості, який дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і

зовнішніх загроз, забезпечити певний рівень відносної незалежності держави, зберігаючи економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми та відсотків [3, с. 74–75].

Наведені визначення розкривають сутність поняття боргової безпеки держави, і кожне з них наголошує на окремих складових цієї економічної категорії. Якщо формувати визначення, яке враховує необхідність та роль державного боргу, а з іншого боку, застерігає від негативного наслідку, то можна одержати таке визначення. Боргова безпека країни – це такий рівень державної заборгованості, за якого країна здатна здійснювати стійке функціонування національної економіки, забезпечуючи одночасно недопущення критичного накопичення боргового тягаря.



5.2 Ризики та загрози боргової складової національним економічним інтересам та фінансовій безпеці держави

Світовий досвід показує, що часто значне нагромадження зобов'язань окремих держав, особливо в умовах негативних кон'юнктурних тенденцій на фінансових ринках, спричиняло порушення макрофінансової стійкості і призводило навіть до боргових криз у цих державах.

Зважаючи на необхідність уникнення негативних наслідків боргу для фінансової системи та економіки в цілому, в більшості країн з розвиненими ринками (а також у деяких країнах з ринками, що формуються) почали приділяти значну увагу управлінню ризиками як державних боргових зобов'язань (яке з часом виділилося в окрему сферу управління державним боргом), так і управлінню ризиками зростання корпоративного боргу. Відтак управління борговою безпекою держави у більшості країн виокремилася у самостійний напрям фінансової політики, вихідною умовою формування якої є ідентифікація ризиків і загроз національним інтересам та фінансовій стабільності.

Усі ризики та загрози у сфері боргової складової фінансової безпеки держави, що чинять деструктивний вплив у життєво важливих для економіки сферах, підвищуючи рівень її вразливості, можна поділити на такі:

- ризики державного боргу;
- ризики зростання корпоративного зовнішнього боргу.

Джерелом ризиковості державного боргу, окрім створення ним навантаження на бюджет, є також нераціональна структура зобов'язань у розрізі валют погашення, відсоткових ставок і термінів їх погашення.

Ризик державного боргу – можливість настання події (обставини) імовірнісного характеру, що призведе до таких наслідків:

1 Збільшення витрат державного бюджету, зумовлених:

- збільшенням сум погашення і обслуговування державного боргу;

- набранням чинності гарантійних зобов'язань;

- невідшкодуванням витрат бюджету, здійснених на виконання гарантійних зобов'язань;

- неповерненням позичальниками кредитів, наданих державою;

- визнанням деякої суми державним боргом.

2 Зменшення можливостей фінансування бюджету за рахунок державних запозичень.

Можна виділити такі види ризиків державного боргу: *ринкові ризики* (відсотковий, валютний і ціновий), *ризик рефінансування, кредитні ризики* (прямий кредитний, гарантійний, крайній і ризик при здійсненні активного управління), *ризик ліквідності, а також управлінський, судовий і операційний ризики.*

Ринкові ризики передбачають можливість змін ринкових умов, що призводять до негативних наслідків, описаних вище. До ринкових ризиків відносять відсотковий, валютний і ціновий. Фактором *відсоткового ризику* є коливання плаваючих ставок, які застосовуються до зобов'язань уряду, а *валютного* – коливання курсів валют державного запозичення.

Не менш важливо врахувати дію *відсоткового ризику*, зумовленого коливаннями ринкової кон'юнктури та зростанням відсоткової ставки ЛІВОР.

Ризик рефінансування необхідно розглядати як можливість настання ситуації, коли здійснення рефінансування боргу є неможливим без збільшення середньозваженої вартості боргу. Під рефінансуванням у даному випадку слід розуміти здійснення нових запозичень з метою погашення боргу, що утворився внаслідок здійснених раніше запозичень. Цей вид ризику реалізується у разі, коли нові запозичення здійснюються із застосуванням вищих відсоткових ставок порівняно із ставками, що застосовувалися при попередніх запозиченнях, що може у підсумку призвести до значного збільшення витрат державних коштів і викликати боргову кризу.

Події 1998 року є наочним прикладом важливості врахування ризику рефінансування. На той час середньозважений термін обігу облігацій складав не більше одного року, а середньозважена ставка за 1998 рік склала понад 55 % річних. У результаті таких запозичень і за умов неможливості залучити кошти на внутрішньому ринку для забезпечення рефінансування платежів за боргом уряд був змушений піти на конверсію цих облігацій, основна мета якої полягала в обміні цінних паперів, що були в обігу, на облігації з довшим строком погашення.

Наявність державного боргу зумовлює можливість виникнення *кредитного ризику*, що включає в себе прямий кредитний ризик, гарантійний і ризик при здійсненні активного управління.

Прямий кредитний ризик виникає при наданні державою кредитів за рахунок залучених нею коштів. Він пов'язаний з можливістю витрат держави при здійсненні нею платежів за запозиченими коштами, що надані нею в кредит третім особам, за умови невчасного виконання (або невиконання зовсім) цими особами зобов'язань перед державою. *Гарантійний ризик* пов'язується з двома аспектами надання державних гарантій. Перший з них – це ймовірність настання гарантійного випадку, обумовленого відповідною гарантійною угодою, при якому держава зобов'язана виконувати боргові зобов'язання суб'єктів господарювання. Другим аспектом гарантійного ризику є те, що витрати бюджету на виконання гарантійних зобов'язань можуть бути невідшкодовані позичальниками.

У більшості країн з розвинутими ринками під кредитним ризиком розуміють *ризик, що виникає при здійсненні активного управління державним боргом*. Активне управління передбачає проведення урядом деривативних трансакцій, операцій зворотного викупу і дострокового погашення, розміщення (інвестування) тимчасово вільних залишків бюджетних коштів, укладання угод РЕПО тощо. При здійсненні деривативних та інвестиційних трансакцій виникають права і зобов'язання між державою і іншими суб'єктами – контрагентами. У зв'язку з тим що вони можуть з певних причин не виконати власних зобов'язань перед державою, виникає кредитний ризик. В Україні поки що активне управління державним боргом у зазначеному вище розумінні практично не здійснюється.

Ризик ліквідності передбачає ймовірність нестачі бюджетних коштів для вчасного і в повному обсязі виконання державою власних боргових зобов'язань. Він може бути пов'язаний як з тимчасовою нестачею коштів на єдиному казначейському рахунку, так і з ненадходженнями доходів бюджету внаслідок негативних фінансових і економічних явищ (зокрема недосконалості податкової системи, значного ступеня тінізації економіки, падіння темпів приросту валового внутрішнього продукту). Крім того, джерелом ризику ліквідності також може бути політика, орієнтована на нарощування боргу в обсягах, які не дають змоги здійснити його погашення і обслуговування належним чином.

Таким чином, ризики державного боргу детермінують наслідки деструктивного впливу конкретних факторів і умов, передбачають можливість збільшення витрат державного бюджету, пов'язаних з обслуговуванням і погашенням державного боргу, та зменшення можливостей фінансування бюджету за рахунок боргових джерел.

Серед *ризиків, що супроводжують зростання корпоративної зовнішньої заборгованості* в країні, можна виділити:

1 *Ризик раптового припинення припливу капіталу*, у випадку якого зростає ймовірність розвитку кризових явищ (аналогічно до східно-азійських подій 1997 – 1998 рр.) та економічного спаду.

2 Ризик вразливості економіки на макрорівні, що характеризується граничними значеннями індикаторів загальної платоспроможності та міжнародної ліквідності;

3 Ризик вразливості економіки на мікрорівні (вразливість банків і підприємств через валютні та структурні диспропорції в їх балансах);

4 Ризик виникнення і поширення зовнішніх шоків (в основному через кон'юнктурні коливання на світових товарних і фінансових ринках).

Основними причинами виникнення ризиків і загроз у сфері боргової складової фінансової безпеки держави стали:

- ❖ недосконалість нормативно-правової бази;
- ❖ відсутність в уряді України системної боргової політики;
- ❖ відсутність єдиної цілісної державної стратегії управління боргом;
- ❖ неузгодженість фіскальної політики уряду і монетарної політики НБУ та їх негативний вплив на боргову безпеку держави;
- ❖ відсутність повноцінного ефективно діючого внутрішнього ринку державного боргу;
- ❖ політична нестабільність.

Загалом усі ці фактори чинять деструктивний вплив на політику як державних, так і зовнішніх корпоративних запозичень і підвищують рівень вразливості фінансової системи держави до внутрішніх і зовнішніх загроз.

5.3 Критерії та індикатори оцінки боргової безпеки держави

Загалом у світовій практиці поширеними є різні способи вимірювання рівня боргової безпеки держави. Проведений аналіз наукових розробок вітчизняних та зарубіжних вчених [2; 9 – 11] показав, що наразі не існує чіткого переліку показників оцінювання боргової безпеки, які є універсальними для країн із різним рівнем розвитку економічних систем. Поширення набули в основному показники оцінки рівня платоспроможності та ліквідності країни без урахування ефективності використання позикових коштів.

Проте створення ефективної системи оцінки боргової безпеки є лише одним з етапів побудови дієвої системи управління державним боргом, яка б органічно поєднувала боргову політику із загальною соціально-економічною доктриною розвитку держави. Через складність кількісної та якісної оцінки впливу факторів на боргову безпеку використовують певні індикатори (таблиця 5.1).

Таблиця 5.1 – Основні показники боргової безпеки

Показник	Методика розрахунку	Норма
відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Сума боргу/Обсяг ВВП * 100 %	≤60 %
відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	Сума зовнішнього боргу/Обсяг ВВП * 100 %	≤40 %
відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Сума внутрішнього боргу/Обсяг ВВП * 100 %	≤30 %
рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол	Сума зовнішнього боргу/Кількість населення	≤200 дол

5.4 Аналіз показників боргової безпеки України

Розрахунок показників боргової безпеки України наведено в таблиці 5.2.

Загострення політичних та соціально-економічних кризових явищ кінця 2013 – початку 2014 рр., анексія Росією АР Крим та військова агресія з подальшою окупацією частини Донбасу, переформатування економічних зв'язків через нівелювання економічного внеску окупованих територій Донецької та Луганської областей сприяли посиленню проявів економічної рецесії та загостренню існуючих проблем фінансової системи, зокрема, критичного зниження платоспроможності та боргової стійкості, наслідком чого стало наближення України у 2015 р. упритул до стану дефолту.

Таблиця 5.2 – Розрахунок показників боргової безпеки України

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2018/2017	2018/2014
загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд грн	1100,8	1572	1929,76	2141,67	2168,6	3,71	1,01
ВВП, млрд грн	1586,9	1988,5	2383,2	2982,92	3558,706	2,77	1,19
обсяг державного зовнішнього боргу, млрд грн	611,97	1043	1240,03	1375,00	1397,21	4,65	1,02
обсяг внутрішнього боргу, млрд грн	488,87	529,5	689,73	766,68	771,42	2,71	1,006
кількість населення, тис. люд	45426,2	42929,3	42760,5	42585	42153,2	0,98	0,99
обсяг державного зовнішнього боргу, млрд дол США	37,62	38,81	43,45	38,49	50,47	1,34	1,03
відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	63,9	79,6	80,97	71,80	60,94	1,63	0,85
відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	39,1	52,44	52,03	64,20	39,26	2,05	0,85
відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	30,81	26,63	28,94	25,70	21,68	1,2	0,84
рівень зовнішньої заборгованості на 1 особу, дол	828,16	904,03	1016,02	903,86	1197,3	1,37	1,04

Одним із ключових показників боргової стійкості країни, що характеризує рівень боргового навантаження на економіку держави та її платоспроможність, є відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, граничне значення якого встановлено в Бюджетному кодексі України на рівні 60 %.

Аналіз стану боргової сфери дає підстави стверджувати, що характерним викликом останніх років стала тенденція до надмірного зростання рівня боргового навантаження: якщо в 2014 році відповідний показник перевищив порогові значення й сягнув 69,3 %, а за підсумками 2015 року по відношенню до ВВП державний та гарантований державою борг становив 79,6 % (відношення обсягу державного боргу до номінального ВВП склало 67,3 %). Рівень державного та гарантованого державою боргу на кінець 2016 року склав 80,97 %, 2017 – 71,80 %, 2018 – 60,94 % ВВП. Тобто у 2018 році показник наблизився до нормативного значення.

Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП протягом п'яти останніх років не перевищувало максимально допустимі значення, лише у 2014 році на 0,81 % перевищивши норму.

З 2014 по 2018 рр. показник заборгованості на 1 людину невпинно зростає. Це пов'язано із зростанням обсягу боргу та зменшенням чисельності населення. За основну валюту береться долар США а гранична межа встановлюється на рівні 200 доларів на 1 людину.

Однією з основних причин такого критичного стану показників є економічна криза та нестабільна політична ситуація в країні, яка негативно впливає на всі складові економічної безпеки та економіку. Низькі темпи економічного зростання та їх невідповідність потребам країни призводять до збільшення державного боргу через необхідність додаткових коштів та дефіцит бюджету.

5.5 Боргова стратегія та механізм забезпечення боргової безпеки держави

У кожній країні-боржника є свої особливі потреби в укріпленні потенціалу в галузі управління державним боргом, які обумовлюються механізмом державного регулювання

економічних процесів, рівнем розвитку ринку капіталу, валютним режимом, кредитним рейтингом тощо. Серед існуючих недоліків у сфері управління державним боргом можна виділити такі:

- недосконалість нормативно-правової бази;
- відсутність в уряді системної боргової політики;
- відсутність єдиної цілісної державної стратегії управління боргом.

Під управлінням державним боргом слід розуміти комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення обсягів та умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, а також забезпечення платоспроможності держави.

У широкому розумінні управління державним боргом передбачає формування одного із напрямів фінансової політики держави, пов'язаної з її діяльністю у ролі позичальника і гаранта, що потребує комплексного підходу, координації грошово-кредитної (монетарної) та фіскальної політики, узгоджених взаємовідносин уряду та Національного банку з питань боргової політики; розроблення ефективних форм і методів зниження боргового тягаря у контексті переходу від антикризового управління (тобто реструктуризації боргових зобов'язань) до стратегічного боргового менеджменту із застосуванням інструментів активного управління державним боргом. Управління боргом у вузькому розумінні слід розглядати як сукупність дій, пов'язаних з підготовкою до випуску, розміщенням боргових зобов'язань держави, наданням гарантій, а також проведенням операцій з обслуговування та погашення боргових зобов'язань.

Управління державним боргом – це процес розроблення та виконання стратегій управління заборгованістю органів державного управління, що дає змогу залучити необхідну суму фінансування, виконати цільові установки уряду щодо ступеню ризиків та витрат, а також вирішити будь-які інші завдання у сфері управління державним боргом. До основних стратегічних завдань у сфері управління державним боргом можна віднести:

- ❖ створення ефективно працюючого ринку державних цінних паперів. Адже несформованість національного ринку капіталу підвищує залежність економіки країни від зовнішніх

запозичень, а відтак, від зовнішніх кон'юнктурних коливань і ризиків глобального характеру.

❖ оптимізацію структури боргового портфеля держави. Як було зазначено вище, важливим фактором виникнення кризи може бути неефективна структура боргу з точки зору строків погашення, валют платежу та відсоткових ставок. У структурі державного боргу України частка зобов'язань у доларах США складає приблизно 60 відсотків, і тому фактична прив'язка курсу гривні до американської валюти відіграє роль додаткового «запобіжника», який зменшує курсовий ризик для уряду. Але при довгостроковій тенденції до зниження реального курсу долара це фактично збільшує витрати на його обслуговування у гривнях;

❖ мінімізацію ризиків та вартості державного боргу. Як відомо, вартість державного боргу складається з двох компонентів:

- фінансових витрат, які дорівнюють вартості обслуговування боргу;

- вартості потенційних економічних збитків, які можуть виникнути внаслідок фінансової кризи, якщо уряд не зможе забезпечити пролонгації боргу або оголосить дефолт.

У даному випадку йдеться, наприклад, про те, що надмірна увага уряду щодо потенційної економії коштів при залученні короткотермінових позик (особливо з плаваючою ставкою, частка яких у нашому випадку складає третину усіх запозичень) може призвести до втрати можливості пролонгації або рефінансування існуючого боргу та виникнення боргової кризи, негативні наслідки якої будуть масштабніші за будь-яку економію. Остання має передбачати шляхи виходу із ситуації, коли можуть виникнути проблеми з обслуговуванням боргу. По суті існує чотири варіанти дій:

1) країна може просто відмовитися сплачувати борг (з перспективою втрати доступу на світовий ринок капіталу у майбутньому);

2) країна може просто де-факто призупинити сплату боргу, не оголошуючи себе офіційно банкрутом, що на практиці все одно не вирішує проблеми, а лише відтягує її вирішення;

3) країна може спробувати виконувати свої зобов'язання за будь-яку ціну, що вимагає певних соціальних та економічних жертв (якщо уряд може таке собі дозволити);

4) країна може спробувати реструктурувати борг, тобто провести переговори щодо зміни умов його погашення (як основної суми, так і відсотків – разом або окремо, залежно від глибини проблеми).

Цей останній варіант, варіант реструктуризації, є найбільш поширеним і прийнятним у світовій практиці. Зокрема йдеться про прямі переговори з урядами, банками або міжнародними фінансовими організаціями. Але слід звернути увагу на те, що такі переговори при будь-якому їх результаті підбивають довіру до країни-позичальника і негативно впливають на її міжнародний кредитний рейтинг (що позначається на подальших запозиченнях). Тому необхідно намагатися передусім використовувати ринкові методи реструктуризації, що включають, наприклад, боргові свопи (debt-for-swaps), на які припадає близько 75 % усіх операцій на вторинному ринку капіталів. Поступовий вихід на світовий ринок різних українських позичальників – банків, корпорацій, муніципальних влад, – дозволяє поступово опанувати цей інструмент реструктуризації. Користуючись загальним падінням світового фінансового ринку, можна здійснювати і операції «зворотної купівлі» (direct cash buyback).

Список літератури



1 Барановський О. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2016. Вип. 1 (47). Т. 1. С. 327 – 337.

2 Богдан Т. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності. *Вісник Національного банку України*. 2012. № 4. С. 8 – 15.

3 Кравчук Н. Колізії боргової безпеки держави: Україна в системі світових індикаторів безпеки глобального економічного простору. *Наука молода*. 2005. № 3. С. 74 – 82.

4 Кубай М. Концептуальні засади дослідження боргової безпеки. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2014. Вип. 46. С. 38 – 43.

5 Селіверстова І., Лащенко О., Шапошнікова С. Боргова безпека як елемент фінансової безпеки держави. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2010. № 3. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_3/Laschenko_310.htm.

6 Новосолова О. Боргова безпека як визначальний фактор макроекономічної стабільності держави. *Зб. наук. праць ЧДТУ. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 35. Ч. 1. С. 123 – 128.

7 Омельченко Л., Суміна І. Боргова безпека України та аналіз її сучасного стану. *Національний університет державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 309 – 320.

8 Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV / Верховна Рада України. URL : <http://www.rada.gov.ua>.

9 Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Мінекономрозвитку від 29 жовтня 2013 р. № 1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL : http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.

10 Стахів Ю. Проблеми оцінки боргової безпеки країни. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2015. № 1(61). С. 224 – 233.

11 Педченко Н., Лугівська Л. Критерії та показники вивчення ефективності боргової політики держави. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 12. С. 39 – 44.

ТЕМА 6. Валютна безпека

План

6.1 Валютна безпека як складова фінансової безпеки: суть і загрози.

6.2 Індикатори стану валютної складової фінансової безпеки держави.

6.3 Аналіз сучасного стану валютної безпеки держави.

6.1 Валютна безпека як складова фінансової безпеки: суть і загрози

Стійкість і конвертованість національної валюти є невідмінним атрибутом фінансової безпеки держави, суб'єктів господарювання, громадян. Умовами досягнення реальної стабільності і оборотності є: досконале валютне законодавство, обґрунтована валютна стратегія, ефективна валютна політика, чітка валютна система, наявність валютних угод, функціональний валютний ринок.

Недосконалість валютного законодавства, відсутність до недавнього часу повноцінної національної валюти, належного обсягу і складу валютних резервів, нормального валютного паритету, умов конвертованості, продуманої валютної політики, дієвого валютного контролю призводили до безсистемності і зростання загроз безпеці в цій дуже важливій для життєдіяльності нашої держави сфері.

В економічній літературі прийнято розрізняти валютну безпеку держави, валютну безпеку суб'єктів господарювання і валютну безпеку громадян.

Обґрунтуванню суті поняття «валютна безпека» присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Аналіз дефініцій, розроблених українськими та зарубіжними вченими на основі різних підходів до визначення сутності валютної безпеки, а також її тлумачення в нормативно-правових актах дозволять уточнити та конкретизувати зміст поняття «валютна безпека».

Найбільш комплексно до обґрунтування суті поняття «валютна безпека» підійшов у своїй монографії «Фінансова безпека» О. І. Барановський. На думку вченого, валютна безпека держави – це:

– ступінь забезпеченості її валютними коштами, достатній для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного



обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці;

– стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи і максимально захищає від потрясінь на світових валютних ринках [2].

Заслуговує на увагу й думка Я. А. Жаліло, згідно з якою валютна безпека розглядається як стан валютної системи, що характеризується передбачуваністю динаміки обмінного курсу національної валюти, збалансованістю валютного ринку, задоволенням в іноземній валюті потреб держави, суб'єктів господарювання й населення [3].

Однак, як нам видається, розуміння «валютної безпеки» як валютної системи, яка характеризується передбачуваністю динаміки обмінного курсу національної валюти, збалансованістю валютного ринку, задоволенням в іноземній валюті потреб держави, суб'єктів господарювання й населення, запропоноване Я. В. Белінською, є найбільш вдалим [4].

У правовому полі законодавцем закріплене таке визначення поняття «валютна безпека»: *валютна безпека* – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках. Саме так у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України тлумачиться це поняття [1].

Валютна безпека суб'єктів господарювання – це оптимально можливий за умов існуючих нормативно-правової бази, валютної політики держави, механізму валютного регулювання, інфраструктури валютного ринку рівень забезпеченості валютними коштами, достатній для розрахунків з бюджетною системою, своїми контрагентами, соціально-економічного розвитку та накопичень.

Валютна безпека громадян – це стан, за якого їхні валютні надходження перевищують особисті витрати іноземної валюти.

Вивчення питання сутності валютної безпеки передбачає розгляд таких базових елементів, як об'єкт і суб'єкт валютної безпеки.

Для досягнення стабільності і конвертованості національної грошової одиниці необхідно мати досконалу нормативно-правову базу, чіткі валютні тактику і стратегію, розвинутий фінансовий ринок, розвинуті механізми реалізації валютних операцій.

Валютна регламентація поширюється на певні складові валютної системи. Серед них виокремлюють такі складові – процес курсоутворення, виконання платіжної функції іноземною валютою на внутрішніх ринках країни, діяльність комерційних банків та інших структур на валютному ринку, здійснення міжнародних платежів за поточними операціями платіжного балансу, ввезення і вивезення валютних цінностей через державний кордон, формування та використання золотовалютних резервів.

Вивчення питання сутності валютної безпеки передбачає розгляд таких базових елементів, як об'єкт та суб'єкт валютної безпеки [8].

До *об'єктів валютної безпеки* належать обмінний курс національної грошової одиниці, кон'юнктура валютного ринку, обсяги міжнародних резервів, стан платіжного балансу, розміри зовнішнього боргу.

Суб'єктами валютної безпеки є Національний банк України, уряд, Міністерство фінансів України, Митна служба та інші органи державного регулювання, що мають відповідні повноваження у сфері валютного регулювання, уповноважені банки, підприємства — суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, домогосподарства.

Одним із першочергових завдань при створенні та забезпеченні системи валютної як складової цілісної системи фінансової безпеки держави має визначення загроз валютній складовій фінансової безпеки країни.

До загроз валютній безпеці країни належать:

- низький рівень довіри до національної валюти і значна підвладність валютного ринку спекулятивним настроям;
- тривале існування негативного сальдо платіжного балансу або, навпаки, значне позитивне сальдо, зумовлене масованим надходженням іноземних спекулятивних капіталів;

- специфічна структура зовнішньої торгівлі, коли в експорті домінують товари з низьким вмістом доданої вартості, а в імпорті – з високим. Це порушує еквівалентність зовнішнього обміну країни;
- недостатній рівень інституційного розвитку валютної сфери, насамперед у сфері термінового сегмента валютного ринку та системи інструментів страхування валютних ризиків;
- низька ефективність методів дисконтної політики, що позбавляє центральний банк можливості впливати на зовнішню ціну валюти (валютний курс) шляхом коригування її внутрішньої ціни (відсоткової ставки);
- висока інфляція, яка підриває купівельну спроможність національної валюти і створює передумови для її подальшої девальвації;
- незбалансовані (відкриті) валютні позиції суб'єктів валютних відносин (наприклад, створення банками довгих валютних позицій з метою накопичення валюти для майбутніх платежів призводить до виникнення дефіциту іноземної валюти на національному валютному ринку та девальвації національної валюти), необхідність стримування ревальційного/девальваційного тиску з боку потоків капіталу;
- невиважена бюджетна політика. По-перше, надмірна складова соціальних видатків може стимулювати сукупний попит, який буде задовольнятися за рахунок масованого надходження імпорту; по-друге, фінансування потреб бюджету за рахунок реалізації державних цінних паперів нерезидентам на внутрішньому ринку посилює загрозу відпливу капіталу з країни за несприятливого розгортання подій;
- прискорена лібералізація регулювання руху капіталів, що може зумовити неконтрольований рух короткострокових спекулятивних капіталів, нестабільність яких загальновідома;
- прорахунки у політиці управління міжнародними резервами, їх нестача загрожує неспроможністю країни обслуговувати свої зовнішні борги, тоді як їх швидке нарощування шляхом викупу іноземної валюти може супроводжуватися випуском грошової маси в обіг і стимулюванням інфляційних процесів;
- недостатня прозорість у сфері реалізації валютної політики;
- недосконала правова база [9].

6.2 Індикатори стану валютної складової фінансової безпеки держави

У світовій практиці налічується більше десятка показників (індикаторів), які характеризують стан валютної безпеки держави [1]. Таким чином, чинний режим курсоутворення та показники, які відображають динаміку валютного курсу, девальвацію (ревальвацію) національної грошової одиниці, обсяг валютних резервів та їх достатність, рівень доларизації економіки, ступінь довіри до національної валюти, характеризують не лише ефективність валютно-курсової політики країни, але і рівень фінансової безпеки в цілому та її валютної складової зокрема й виступають основними індикаторами її оцінки (таблиця 6.1).

Наведені граничні значення індикаторів стану валютної складової фінансової безпеки держави є обґрунтованими й не утворюють перекосів розвитку фінансової та економічної системи в цілому.

У свою чергу перевищення порогових значень створює загрозу національним інтересам (низькі інфляційні очікування, прийнятний рівень доларизації економіки тощо), які мають тісну кореляційну залежність виходячи із тріади кватерніону: Національні цінності – Національні інтереси – Національні цілі.

В умовах розгортання глобалізаційних процесів підтримання належного рівня фінансової безпеки все більшою мірою залежить від ефективного розв'язання валютних проблем. Методи та інструменти вирішення цих проблем перебувають у сфері дії валютної політики, яка об'єднує комплекс взаємопов'язаних економічних, правових, організаційних заходів щодо регулювання валютної сфери, що реалізуються державою у сфері як міжнародних, так і внутрішніх економічних відносин.

Таблиця 6.1 – Індикатори стану валютної складової фінансової безпеки держави

Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	Характеристика
1 Динаміка обмінного курсу національної грошової одиниці		
1.1 Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6	Курс національної грошової одиниці впливає на рівень цін та темпи інфляції, обсяг валютних резервів, динаміку експортно-імпортних потоків, векторну спрямованість потоків капіталу, сальдо зовнішньоторговельного та платіжного балансів, стан зовнішньої заборгованості, дохідні та видаткові статті державного бюджету, національний дохід та обсяг грошової маси в обігу
2 Рівень доларизації економіки		
2.1 Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, %	не більше 25	Доларизація економіки являє собою заміну національної валюти іноземною, яка використовується як засіб обігу та нагромадження, а також міри вартості, що свідчить про низький рівень довіри до вітчизняної грошової одиниці
2.2 Відношення обсягів кредитів в іноземній валюті до загальних обсягів кредитів, %	не більше 25	
3 Рівень достатності валових міжнародних резервів держави		
3.1 Коефіцієнт покриття валовими міжнародними резервами імпорту товарів та послуг (місяці імпорту)	не менше 3	Дані показники виступають індикаторами раннього попередження про зміну курсу національної валюти
3.2 Коефіцієнт покриття валовими міжнародними резервами держави грошової бази, %	не менше 100	
3.3 Коефіцієнт покриття валовими міжнародними резервами зовнішнього боргу держави		

6.3 Аналіз сучасного стану валютної безпеки держави

Забезпечення валютної безпеки держави базується на механізмі, який містить такі елементи: всесторонній моніторинг економіки з метою виявлення і прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз; вироблення порогових, гранично допустимих значень показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і валютну кризу; діяльність держави щодо виявлення і запобігання ендогенним і екзогенним загрозам валютній безпеці.

Аналіз загроз валютній безпеці держави передбачає визначення їх джерел у зовнішньому та внутрішньому середовищі, визначення ступеня небезпеки шляхом розрахунку показників (індикаторів) стану валютної сфери, які в кількісній формі відображають виклики валютній стабільності, мають високу чутливість та велику сигнальну здатність попереджувати суспільство, державу та суб'єктів ринку про вірогідність наростання валютних дисбалансів і розгортання валютної кризи.

Постійний моніторинг та контроль за системою показників, що характеризують стан валютної безпеки, є важливим завданням центрального банку та інших органів державного управління, що мають функції щодо регулювання валютної сфери. На підставі отриманої інформації та порівняння індикативних значень показників із фактичними виникає можливість уже на ранніх стадіях виявити загрози валютній безпеці, а отже, вчасно вжити заходів з метою запобігання реалізації потенційних загроз.

Основні індикатори валютної безпеки були розраховані на підставі на основі даних Національного банку України. Сучасний стан валютної безпеки характеризується певним набором показників (таблиця 6.2).

Кожен з індикаторів має своє граничне (найменше чи найбільше) значення, яке встановлено залежно від рівня економічного розвитку країни. Відхилення фактичного значення свідчать про необхідність профілактики або усунення причин, що їх зумовлюють.

Таблиця 6.2 – Динаміка основних індикаторів валютної безпеки України

Назва індикатора	2014	2015	2016	2017	2018
Номінальна зміна курсу гривні до долара США, %	-9,95	-10,2	-8,3	-5,5	-4,4
Покриття грошової бази валовими міжнародними резервами, %	105,6	96,6	99,5	126,9	125,5
Покриття валовими міжнародними резервами імпорту товарів і послуг, міс.	1,66	3,4	3,4	3,6	3,5
Депозитна доларизація, %	43,4	49,0	48,0	46,5	44,0
Кредитна доларизація, %	49,5	55,0	52,0	50,7	45,3

На стан валютної безпеки держави істотно впливає і фінансова доларизація економіки країни. Чим вищий рівень доларизації, тим гірше національна валюта виконує функції грошей на внутрішньому ринку. При цьому високий рівень доларизації зумовлює: зростання чутливості обмінного курсу до змін грошової пропозиції; додатковий тиск на золотовалютні резерви країни внаслідок виникнення потреби у проведенні інтервенцій НБУ; зниження дієвості облікової ставки як інструменту регулювання грошової маси; посилення чутливості структури й обсягів грошової маси до коливань обмінного курсу національної валюти й девальваційних очікувань [9].

Високий рівень іноземної валюти в готівковому грошовому обігу України протягом останніх років значною мірою пояснюється недовірою населення до національних грошей, купівельна спроможність яких безперервно зменшується.

Список літератури



1 Про методику розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: офіц. текст : станом на 23 жовт. 2013 р.]. URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0> (дата звернення : 16.10.2019).

2 Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні. Київ : Київський Національний університет внутрішніх справ. 2000. 734 с.

3 Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи : навч. посіб. / Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська [та ін.] ; заг. ред. Я. А. Жаліло. Київ : НІСД, 2009. 142 с.

4 Белінська, Я. В. Тактичні та стратегічні заходи подолання валютно фінансової нестабільності в Україні URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/november08/16.htm>. (дата звернення : 18.10.2019).

5 Єрмошенко М. М. Визначення загрози національним інтересам держави у фінансово-кредитній сфері. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 124 – 132.

6 Міщенко С. В. Критерії і показники оцінки стабільності функціонування фінансового сектора. *Вісник НБУ*. 2012. № 6. С. 36 – 45.

7 Міщенко С. В. Вдосконалення інституційної структури нагляду за фінансовим сектором. *Банківська справа*. 2013. № 4. С. 101 – 106.

8 Кравчук Н. Я., Колісник, О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.

9 Філіпченко Т. В. Валютна безпека держави в умовах світової глобалізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 863. С. 6 – 11.

10 Бойцун Н. Міжнародні фінанси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2004. 326 с.

11 Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 216 с.

12 Бездітко Ю. М., Мануйленко О. О., Стасюк Г. А. Валютне регулювання : навч. посіб. Херсон : Олді-плюс, 2004. 272 с.

13 Про валюту і валютні операції : Закон України : офіц. текст : станом на 21 черв. 2018 р. №2473-VIII. *Збірник урядових актів України*. 2018. № 46. С. 12 – 23.

14 Офіційний сайт Національного банку України. URL : <http://bank.gov.ua>.

ТЕМА 7. Інвестиційна складова фінансової безпеки

План

7.1 Поняття, сутність та різновиди інвестиційної безпеки.

7.2 Фактори та загрози інвестиційній безпеці держави.

7.3 Оцінка інвестиційної безпеки на загальнодержавному рівні.

7.4 Оцінка сучасного стану інвестиційної безпеки України.

*«Інвестиції в знання платять найкращі дивіденди»
(Benjamin Franklin)*

7.1 Поняття, сутність та різновиди інвестиційної безпеки

Розвиток глобалізаційних процесів, домінування міжнародних інвестиційних відносин між країнами світу, посилення конкуренції за прямі іноземні інвестиції, збільшення внутрішнього інвестування пріоритетних галузей господарських комплексів усе більшою мірою впливають на зростання національних економік і на посилення уваги науковців до проблем інвестиційної безпеки.



Проте на сьогодні Україна внаслідок політичної нестабільності, кризового стану вітчизняної економіки загалом і фінансової системи зокрема, відсутності обґрунтованих економічної та фінансової політики, практичного самоусунення державних органів від регулювання і здійснення інвестиційних процесів, величезного рівня корумпованості суспільних відносин, а відтак – відсутності належного інвестиційного клімату не спроможна нарощувати внутрішнє інвестування та програє конкурентну боротьбу за іноземні інвестиції.

І, нарешті, обов'язковими напрямками дослідження інвестиційної безпеки мають бути: виявлення критеріїв, заходів,

інструментів і процедур з її забезпечення; визначення пріоритетів підвищення її рівня; прогнозування рівня інвестиційної безпеки.

Слід констатувати сьогоденну відсутність однозначного обґрунтованого тлумачення сутності інвестиційної безпеки, оскільки з огляду на багатоаспектність цієї категорії для неї не існує єдиного вимірника.

Забезпечення інвестиційної безпеки має будуватися з урахуванням різкого скорочення експорту українського капіталу за межі України, високого ступеня пов'язання міжнародних капіталів, відсутності великих мас вільного іноземного капіталу, гострої конкуренції між сферами його вкладання і країнами, які залучають іноземний капітал. Іноземні інвестори твердо дотримуються правила: вкладати капітал туди, де низький ступінь ризику і висока оборотність вкладених коштів [1].

У найбільш узагальненому вигляді *інвестиційну складову економічної безпеки* можна визначити як сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, що визначають тип і динаміку відтворювального процесу, які забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу. Іншими словами під інвестиційною безпекою держави слід розуміти також спроможність підтримувати виробничі нагромадження і капітальні вкладення на рівні, що забезпечують необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію і технологічне переозброєння економіки. Тобто інвестиційна безпека дає змогу оптимально задовольняти поточні потреби економіки в капітальних вкладеннях за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, досягнення оптимального співвідношення між розмірами іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу.

Таким чином, *інвестиційна складова* – це особлива підсистема економічної безпеки, що створює передумови для найкращого використання соціально-економічних відносин у розвитку і науково-технічному відновленні продуктивних сил суспільства через активну інвестиційну діяльність. У дослідженні структури інвестиційної складової ми пропонуємо враховувати: включення інвестиційної складової в систему економічної безпеки України; диференціацію інвестиційної складової за різними

рівнями економіки (країна, регіон, галузь, підприємство); властивість синергізму, тобто інвестиційна складова економічної безпеки країни не є простою сукупністю інвестиційних складових економічної безпеки регіонів і підприємств; формування інвестиційної складової під впливом багатьох об'єктивних факторів; виникнення різних ризиків як наслідок відповідних умов.

Фінансова безпека держави залежить від інвестиційного клімату, тобто сукупності політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних і закордонних інвесторів.

Держава має сприяти формуванню привабливого інвестиційного клімату й гарантувати інвесторам недоторканність їхнього капіталу і можливість його повернення з відповідним прибутком. На сьогодні інвестиційний клімат перебуває в негативному стані. Це пов'язано з політичною нестабільністю, недосконалістю законодавчої влади.

Формувати систему інвестиційної безпеки в Україні слід з урахуванням дотримання антиінфляційної політики, досягнення скорочення бюджетного дефіциту.

Утім, інвестиційна безпека притаманна не лише країні, регіону, галузі та підприємству, але й слід розрізняти інвестиційну безпеку домогосподарств, суб'єктів господарювання, ФПГ, ТНК, галузей господарського комплексу, регіонів, секторів національної економіки (видів діяльності), інвестиційного ринку, соціально–економічної системи.

7.2 Фактори та загрози інвестиційній безпеці держави

Одним із найважливіших компонентів аналізу й управління інвестиційною безпекою є *аналіз загроз*, динаміки їх нагромадження та оцінка ступеня їхнього впливу. Треба розглядати як внутрішні (стан фондових ринків, банківської системи, технологічний рівень виробництва основних галузей економіки, ступінь зношеності основних виробничих фондів, неготовність будівельного комплексу регіону забезпечити необхідний рівень обсягів будівництва), так і зовнішні загрози, спричинені умовами на зовнішніх ринках і виявами відцентрових

тенденцій. Отже, основне завдання полягає в побудові оцінки, що дає змогу в процесі діяльності інвестиційної системи чисельно визначити загрозу зменшення потоку інвестицій у реальний сектор економіки, щоб вчасно вжити заходів з недопущення цього.

Основними загрозами інвестиційній безпеці держави виступають:

- ❖ відсутність інвестиційної стратегії;
- ❖ високі інвестиційні ризики;
- ❖ політична нестабільність;
- ❖ недосконала законодавчо-нормативна база
- ❖ зменшення частки прибутку у джерелах фінансування інвестицій;
- ❖ обмеженість доступних фінансових коштів;
- ❖ загострення платіжної та бюджетної кризи;
- ❖ відсутність ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції;
- ❖ відсутність кваліфікованої підготовки фахівців;
- ❖ відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій.

Інвестиційна безпека зумовлюється також і структурою й домінуванням на вітчизняному ринку тих чи інших *мотивів інвестування, ступенем диверсифікації інвестиційних джерел*. За інших рівних умов рівень інвестиційної безпеки підвищується за наявності більшої кількості джерел внутрішніх і зовнішніх інвестицій. На рівень інвестиційної безпеки держави впливає величина відпливу капіталу (окрім прямих інвестицій в інші країни) з країни, оскільки на неї скорочується потенційно можливий обсяг сукупних інвестицій. Інвестиційна безпека характеризується також рівнем повернення вкладених коштів. Наприклад, у 1989—1993 рр. інвестиції, вкладені в країни Центральної і Східної Європи, повернулися лише на 75 %.

Особливе місце у забезпеченні інвестиційної безпеки належить *страхуванню інвестиційних ризиків*. Слід зазначити, що іноземний капітал більшою мірою реагує на щонайменшу дестабілізацію в Україні, ніж національний. Необхідно підкреслити, що, на жаль, іноземні страхові структури розглядають Україну як країну з дуже високим ступенем інвестиційного ризику.

Великого значення для забезпечення високого рівня інвестиційної безпеки держави набуває *добросовісна поведінка інвесторів*. Впливає на стан інвестиційної безпеки і рівень узгодження інтересів менеджерів, мажоритарних і міноритарних власників, які на практиці часто не збігаються. З позиції інвесторів подібна розбіжність збільшує ризик вкладень і ставить під сумнів отримання необхідної дохідності. У результаті один і той самий бізнес може мати для інвестора різну цінність залежно від відчуття непорушності своїх інтересів.

Рівень інвестиційної безпеки не в останню чергу зумовлюється *ступенем інформованості інвесторів*. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що в Україні інвестори, на думку експертів, мають справу з не досить ефективним ринком, що, з одного боку, дає можливість отримувати надприбутки інсайдерам, а з іншого – робить більш-менш коректне прогнозування неможливим. Більшість торговців на вітчизняному фондовому ринку не мають змоги визначити інвестиційну вартість акцій внаслідок або браку необхідної інформації, або невідповідності персоналу до подібного аналізу.

Водночас інвестиційна безпека залежить від того, яким чином індивідуальні інвестори бажають отримувати *інвестиційний дохід* — у вигляді готівкових дивідендів або капіталізованого доходу. Прибічники першого варіанта зменшують ліквідність ринку капіталу (роблять примарними перспективи майбутнього зростання), роблять його менш привабливим для міжнародних інвесторів.

На рівень інвестиційної безпеки впливає *режим валютного курсу та відсоткова політика*, що встановилися в країні. Так, наявність валютного коридору поряд з позитивними реальними відсотковими ставками є визначальним фактором залучення портфельних інвестицій у фінансові активи, деноміновані в національній валюті. За макроекономічної стабільності різниця у відсоткових ставках у національній та іноземній валюті показує очікувану девальвацію національної валюти, що уможливорює прогнозування валютних курсів за непокритого економічними агентами паритету відсоткових ставок у країні.

На рівні інвестиційної безпеки позначається *характер амортизаційної політики*. Так, амортизаційна політика, що

передбачає вилучення у підприємств нарахованих сум амортизаційних відрахувань, явно знижує рівень інвестиційної безпеки.

Інвестиційна безпека залежить і від *часових рамок прийняття рішень про інвестування*. Найтриваліший процес прийняття рішень – у міжнародних фінансових організаціях.

Інвестиційна безпека визначається чіткою *інвестиційною політикою*, розрахованою на тривалу перспективу. Отже, необхідно виробити і впровадити інвестиційну державну політику.

7.3 Оцінка інвестиційної безпеки на загальнодержавному рівні

Проблема оцінки інвестиційної безпеки на загальнодержавному рівні знайшла своє практичне втілення порівняно недавно у вигляді Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [4].

Відповідно до цієї Методики інвестиційна безпека розглядається як складова економічної безпеки і як такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Для визначення стану інвестиційної безпеки запропоновано брати за основу п'ять індикаторів та допустимі порогові значення для них (таблиця 7.1).

Запропоновані методики є цікавими та ґрунтовними, однак усі вони спрямовані на визначення стану інвестиційної безпеки держави або регіону.

Тоді як не існує такого ж набору індикаторів для оцінки стану галузей економіки з їх специфікою, який був би простим для отримання необхідних даних, зручним та зрозумілим для усіх учасників інвестиційного ринку і відповідав новим умовам сьогодення.

Таблиця 7.1 – Індикатори та порогові значення стану інвестиційної безпеки за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України

Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
ступінь зносу основних засобів, %	не більше 35
відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	не менше 6
відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	не менше 25
відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	5 – 10
частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	від 20 до 30

Як показує світовий досвід, стабільна позиція держави у кредитних рейтингах зумовлює пожвавлення іноземних інвестицій у ній. Економічні індекси та рейтинги є різними за своєю суттю. Так, наприклад, економічні індекси відрізняються від рейтингів об'єктами дослідження і споживачами. На відміну від рейтингів, економічні індекси складаються, як правило, лише для окремих держав. Вони характеризують певні сторони національної економіки, наприклад: рівень економічної свободи, конкурентоспроможності та корупції. Ці індекси використовуються стратегічними інвесторами при реалізації стратегії інвестування за кордоном, зокрема у сфері іноземного інвестування. Хоча рейтинги та індекси різняться, проте їх вагомий взаємозв'язок свідчить про становище держав у них. Адже в економіці практично не трапляються ситуації, де держава за рейтингом посідає найвищі позиції, а за індексами – найнижчі, чи навпаки [5].

Оцінка інвестиційної привабливості України лише міжнародними інституціями має, крім можливості порівняння держави в цілому та окремих її показників з іншими державами світу, також і деякі проблемні зони. До певних проблем можна віднести ефект запізнення, який проявляється у тривалих часових інтервалах, на яких технологічно базується рейтинг і які, як правило, становлять декілька місяців і більше. Тобто слід розуміти, що будь-який рейтинг поточного року базується на основних статистичних показниках позаминулого чи минулого

року. Те саме стосується й складових рейтингу, які базуються на експертному опитуванні. Проблема необхідності збору статистично правильних даних щодо більшості держав світу лише посилює ці проблеми, збільшуючи інтервали часу. За умов високого рівня світової конкуренції немає можливості використовувати дані світових рейтингів для побудови рейтингу держав з позиції завдань національної системи державного управління внаслідок їх часового запізнення [5].

Іноземні інвестори орієнтуються на оцінки численних консалтингових фірм, які постійно відстежують інвестиційну привабливість у багатьох державах світу, у тому числі в Україні. Однак оцінки закордонних експертів, без участі українських, є упередженими. Розроблені у вітчизняній та світовій практиці методики оцінки інвестиційної привабливості умовно поділяються на три групи:

- методики, що ґрунтуються на різноманітних оцінках експертів;
- методики, що ґрунтуються на статистичній інформації;
- комбіновані методики, що ґрунтуються на експертно-статистичних розрахунках.

Методи визначення індексів також різняться й ґрунтуються на оцінюванні показників у балах, частках, темпах зміни тощо. Проте спільним для більшості методик є те, що в кінцевому підсумку об'єкти оцінювання (держави, сектори економіки) ранжуються у міру погіршення інвестиційної привабливості (від найліпшої до найгіршої) і групуються у кілька рейтингових груп («лідери», «переслідувачі», «основний масив», «об'єкти з недостатнім рівнем привабливості» й «аутсайдери») [6].

7.4 Оцінка сучасного стану інвестиційної безпеки України

Економічне зростання держав багато в чому забезпечується рівнем розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності в усіх сферах економіки і, головним чином, у промисловості. Частка нових або вдосконалених технологій, продукції, устаткування в розвинених країнах складають від 70 до 85 % приросту валового внутрішнього продукту. Можливості розробки, впровадження та використання нових і вдосконалених технологій, продукції

залежать від стану інвестиційного клімату в країні, обсягу та структури інвестицій. Сьогодні Україні, як ніколи, потрібні інвестиції для економічного розвитку. Найбільш затребуваною формою капіталовкладень для економіки країни є прямі іноземні інвестиції, оскільки вони дозволяють реалізовувати великі й важливі проекти, крім того, в країну надходять новітні технології, нові практики корпоративного управління тощо. Поліпшення інвестиційного клімату в країні, активізація інвестиційної діяльності стає на сучасному етапі розвитку держави особливо актуальною проблемою.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України за останні 17 років надходили досить нерівномірно [8, 9].

Графічно динаміку надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за період з 2002 року до 2018 року зображено на рисунку 7.1.

Аналіз структури прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу показав, що понад 70 % загального обсягу інвестицій надходить з країн ЄС і близько 30 % інвестицій надходить з інших країн світу [9].

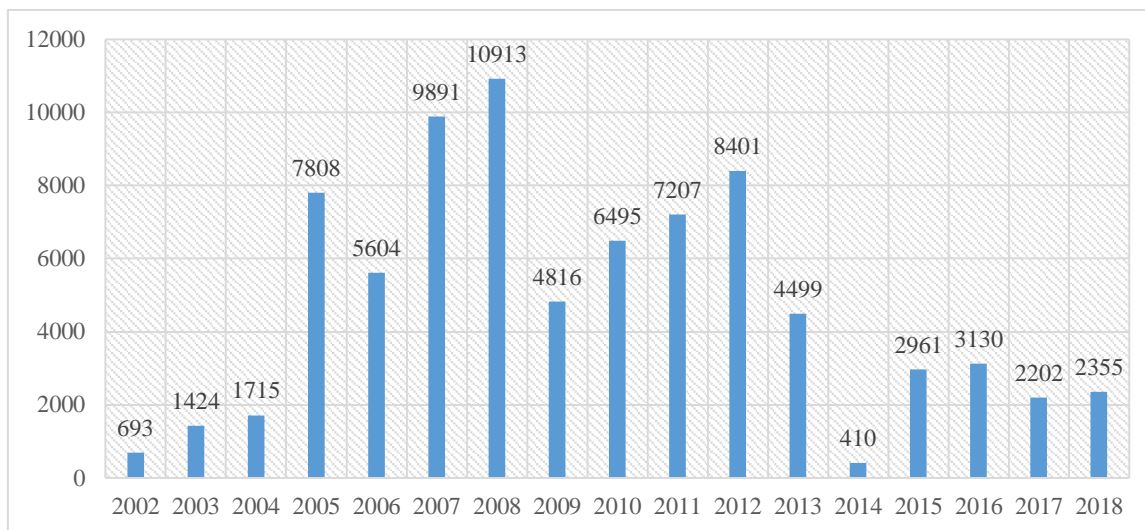


Рисунок 7.1 – Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол США

Розвиток економічної системи України окреслений політико-економічними дисбалансами, він спрямований на досягнення високого рівня конкурентоспроможності та стабільності економічної системи держави. Стан фінансової безпеки держави

погіршується не лише макроекономічними, але й галузевими факторами, які здійснюють вагомий вплив на економічну безпеку, яка містить інвестиційну безпеку, і безперечно, на діяльність, яка віддзеркалюється на її індикаторах. На тлі загальної економічної нестабільності та розвитку глобальних інтеграційних процесів, саме інвестиційна складова може стати вирішальним фактором забезпечення необхідного рівня фінансової стабільності держави. Враховуючи нестійку кризову ситуацію в грошово-кредитній сфері функціонування економіки, інвестиційні вкладення можуть стати вирішальним фактором для покращення в діяльності реального сектора економіки та України в цілому.

Головним критерієм інвестиційної безпеки є конкурентоспроможність економіки як процесу реалізації економічної безпеки у динаміці. З огляду на те що головний критерій економічної безпеки – це підтримання в адекватному стані умов життєдіяльності (економічне зростання, добробут населення), то матеріальною основою цього є певний рівень інвестування та інвестиційної безпеки [1, с. 56].

Нормативним аспектом інвестиційної безпеки є поєднання стану і процесу розвитку, що гарантовані державою. Кінцева мета цього поєднання – конкурентоспроможність економіки, а засіб її досягнення – інструменти індикативного регулювання інвестування та механізми саморозвитку. Важливими критеріями інвестиційної безпеки держави є індикатори, що характеризують граничне значення інвестиційної діяльності, при перевищенні яких неможливо забезпечити стабільність розвитку економіки відповідно до цілей соціального розвитку і завдань забезпечення національної безпеки країни.

Оцінка ефективності впровадження інвестиційного капіталу має бути систематичною, оскільки формує релевантну інформацію щодо загального стану інвестиційної спроможності країни, існуючих ризиків та загроз тощо.

Відповідно статистична оцінка детермінантів інвестиційного забезпечення формує інформаційно-аналітичну базу для прийняття управлінських рішень на макrorівні стосовно підвищення рівня фінансової безпеки країни.

У таблиці 7.2 подано розраховані значення детермінант інвестиційного забезпечення за 2014 – 2018 роки. Видно, що кожен

із зазначених показників характеризується неоднозначною тенденцією. Для визначення особливостей стану інвестиційної безпеки держави протягом аналізованого періоду необхідно порівняти розрахункові значення індикаторів з їх нормативними значеннями.

Таблиця 7.2 – Детермінанти інвестиційної безпеки держави за 2007-2018 роки

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	14,3	13,6	15,5	16,0	16,3
відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	2,23	3,33	3,50	2,0	2,4
відношення обсягу інвестицій до вартості основних засобів, %	1,59	3,57	4,39	5,79	5,8
знос основних засобів, %	83,5	60,1	58,1	55,1	54,9
розмір економіки України у відсотках до світового ВВП	0,17	0,12	0,12	0,14	0,15

Отже, аналіз індикаторів інвестиційної безпеки держави та їх порогових значень за останні роки свідчить про те, що динаміка показників інвестиційної безпеки перебуває в небезпечній зоні. На підставі поданих розрахунків бачимо, що їх рівень є критичним для України і потребує додаткової уваги, оскільки призводить до загроз економічній безпеці країни. Без забезпечення належного рівня інвестиційної безпеки не можна проводити ефективну інвестиційну політику в державі, оскільки розраховувати на вкладення інвестиційних ресурсів за такого рівня гарантій для інвесторів не варто. Збільшення фінансових потоків та поліпшення показників інвестиційної безпеки можливе за рахунок залучення прямих іноземних інвестицій, лібералізації законодавства та розвитку фінансового ринку України.

Список літератури



- 1 Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.
- 2 Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.- метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.
- 3 Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.
- 4 Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів, 2001. С. 145 – 146.
- 5 Бузин Р. В. Інвестиційна безпека, її забезпечення і державне регулювання в національній економіці : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Чернігів, 2009. 203 с.
- 6 Коваль Л. П. Інвестиційна безпека як складова фінансової безпеки регіону. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. № 2 (10). С. 112 – 118.
- 7 Положення про Національну інвестиційну раду : затв. Указом Президента України від 29.08.2016 р. № 365/2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365/2016>. (дата звернення : 10.05.2020).
- 8 Офіційний сайт міністерства фінансів України. URL : <http://www.index.minfin.com.ua/index/fidi>. (дата звернення: 23.11.2019).
- 9 Прямі іноземні інвестиції в Україні. Державна служба статистики України. URL : <http://www.insiders.com.ua/spravochnik/inostrannye-investitsii>. (дата звернення: 12.10.2019).

ТЕМА 8. Бюджетна безпека

План

- 8.1 Сутність бюджетної безпеки національної економіки.
- 8.2 Класифікація загроз бюджетній безпеці держави.
- 8.3 Оцінка рівня бюджетної безпеки України.

8.1 Сутність бюджетної безпеки національної економіки

Сфера державних фінансів, що характеризує фінансову діяльність держави, завжди перебуває у центрі уваги науковців, політичних та громадських діячів. Адже питання, пов'язані із забезпеченням ефективного



формування та використання фондів фінансових ресурсів для виконання державою своїх функцій, відображають стан національної економіки, політичні настрої та динаміку суспільних процесів. В умовах економічної та політичної кризи проблеми управління державними фінансами передусім питання бюджетної безпеки особливо загострюються. Тому необхідною стає своєчасна діагностика стану бюджетної безпеки, виявлення реальних і потенційних загроз та пошук шляхів подолання проблем у бюджетній системі України.

На сучасному етапі розвитку безпекознавства *бюджетна безпека* як економічна категорія є малодослідженою і в основному розглядається крізь призму фінансової чи економічної безпеки. У науковій літературі склалися три основні концептуальні підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави, але деякі науковці пропонують комплексно розглядати цю категорію, комбінуючи існуючі підходи:

1) бюджетна безпека як стан захищеності бюджетної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує здатність держави фінансувати реалізацію своїх функцій відповідно до національних інтересів;

2) бюджетна безпека як сукупність умов стійкості бюджетної системи, пріоритетна роль якої визначається об'єктивною необхідністю існування збалансованого бюджету;

3) бюджетна безпека держави як стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів.

Найбільш повне визначення бюджетної безпеки держави в межах першого концептуального підходу було запропоновано О. Барановським: «Під бюджетною безпекою треба розуміти стан і заходи із забезпечення бюджетного суверенітету держави (можливості здійснення незалежної бюджетно-податкової політики з огляду на специфіку функціонування національної бюджетної системи); платоспроможності (рівня бюджетного потенціалу) держави і її регіонів, місцевих громад, суб'єктів господарювання і домогосподарств для виконання ними своїх функцій і убезпечення функціонування і життєдіяльності з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів, корпоративних бюджетів і бюджетів домогосподарств та доцільності, законності, своєчасності й соціально-економічної ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях...» [1].

Другий концептуальний підхід базується на розумінні бюджетної безпеки держави як стійкості бюджетної системи, що забезпечує збалансованість бюджету та його бездефіцитність.

Третій підхід базується на розумінні бюджетної безпеки як стану захищеності бюджетної системи та всіх її елементів від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує здатність держави фінансувати реалізацію своїх функцій відповідно до національних інтересів, саме такого підходу дотримується В. Ф. Дець [2].

О. В. Деменок і В. І. Глухова стверджують, що бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави й ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури, охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [3].

Визначення бюджетної безпеки держави в межах третього концептуального підходу закріплено і в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, а переважна більшість науковців дотримуються першої позиції, згідно з якою сутність бюджетної безпеки розглядається як стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної

влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції.

Незважаючи на актуальність проблеми, сьогодні не існує єдиного загально визнаного визначення сутності бюджетної безпеки. Семантика і морфологія цього поняття змінюються залежно від завдань, місця, а також від наявності внутрішніх і зовнішніх загроз, що існують на певному етапі розвитку суспільства.

Спираючись на дослідження вчених, бюджетну безпеку розглядають і як передумову реалізації ефективної державної фінансово-економічної політики як основи досягнення національних інтересів. Рациональне використання бюджету як фінансової бази державного регулювання ринкової економіки має забезпечувати регулювання економічних і соціальних процесів в інтересах суспільства, створювати передумови для економічного розвитку країни.

Тому важливим напрямом економічної політики є досягнення економічної рівноваги у фінансовій сфері держави як неодмінної умови сталого зростання економіки та реалізації національних інтересів.

Форма прояву бюджетної безпеки виявляється в системі оцінок, що характеризують її рівень у динаміці й відносно оптимального значення індикаторів та інтегрального індексу.

Об'єктом бюджетної безпеки є рівень виконання державного бюджету, ефективність використання бюджетних ресурсів, бюджетний процес, бюджетна система [4].

Предметом бюджетної безпеки виступає діяльність органів державної влади, фінансових інституцій, інструментів бюджетної політики, що спрямовані на реалізацію безпечного рівня бюджетної безпеки.

8.2 Класифікація загроз бюджетній безпеці держави

Економіка України сьогодні зазнає випробувань в умовах стрімкого зниження ВВП, зростання інфляції та бюджетного дефіциту, гострої кризи державних фінансів, грошової і банківської системи, впливу капіталу, значної боргової залежності та загострення соціальної напруженості. Глибина й

масштаб загроз економіці України вимагають переосмислення суті, значення й критеріальних ознак набутих загроз, що зумовлюють необхідність докладного дослідження змісту, виду, факторів виникнення та способу поширення загроз фінансовій безпеці. Основними з них на сучасному етапі є: високий рівень тіньової економіки, підвищення інфляції та бюджетного дефіциту, зменшення валового нагромадження основного капіталу, зростання безробіття, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політична нестабільність тощо.

Економічне розуміння категорії «загроза» зумовлено не тільки якісними характеристиками цього явища, а й кількісною визначеністю, що відображаються у формі реального збитку, завданого економіці та фінансам держави. Таким чином, економічний сенс загрози полягає у встановленні обсягу збитку з погляду загальноекономічної, матеріальної або фінансової оцінки. Аналіз загроз бюджетній безпеці не можливий без їх класифікації та систематизації. Під класифікацією загроз слід розуміти розмежування загроз на конкретні групи залежно від певного фактора та виокремлення реальних і потенційних, внутрішніх і зовнішніх загроз. Зокрема, Д. Буркальцева під реальними розуміє короткострокові загрози, що існують тепер, а під потенційними – ті, що можуть проявитися в найближчому майбутньому. Внутрішні загрози розглядає як наслідок деструктивних суперечностей, що виникають усередині фінансової системи країни, а зовнішні – як наслідок деструктивних суперечностей, що виникли за межами фінансової системи країни й призводять до зміни та руйнування самої економічної системи.

А. Сухоруков загрозами бюджетній безпеці визнає: перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим, невиконання бюджету, пов'язане з наданням пільг, надмірне оподаткування, державні борги [5].

Окремі вітчизняні науковці, зокрема М. Єрмошенко, С. Єрохін, І. Плужников, Л. Бабич, А. Соколовська, Ю. Чередниченко основними загрозами у бюджетній сфері визначають:

- щорічне зростання дефіциту державного бюджету;

- значний рівень державного (внутрішнього і зовнішнього) боргу, високі витрати на його обслуговування та погашення;
 - нестача бюджетних коштів для прямого фінансування або кредитування розвитку пріоритетних галузей економіки;
 - недосконалість бюджетної системи, низький рівень бюджетної дисципліни;
 - надмірний рівень і нераціональна структура державних видатків на підтримку збиткових галузей народного господарства.
- Але поза увагою науковців залишилися реальні загрози бюджетній безпеці, а саме:
- тінізація бюджетної сфери;
 - неефективність використання бюджетних коштів;
 - відсутність ефективного системи внутрішнього контролю за бюджетними процесами та використанням бюджетних коштів;
 - значні прорахунки на стадії планування бюджету;
 - зростання диспропорцій фінансування видатків із державного бюджету.

Негативний вплив спричинено наявністю дисбалансових загроз, а саме в дохідній та видатковій частинах бюджету, бюджетною розбалансованістю, зростаючою борговою залежністю та негативною економічною динамікою (рисунок 8.1).

Сутність дисбалансових загроз полягає у сукупності викликів, ризиків, факторів, які виникають на різних стадіях бюджетного процесу і ускладнюють або унеможливають реалізацію бюджетної політики.

Загрози бюджетній безпеці держави перешкоджають реалізації бюджетних інтересів, пріоритетів, бюджетних програм і призводять до формування негативних передумов та факторів у бюджетному процесі та бюджетній системі.

За своєю природою ці загрози вирізняються здатністю до формування певних несприятливих умов, які характеризуються стосовно діяльності держави загрозливим потенціалом, неможливістю забезпечення повноцінного розвитку в умовах фінансової глобалізації.



Рисунок 8.1 – Дисбалансові загрози бюджетній безпеці України

Найвагомішою загрозою є незбалансованість державного бюджету й щорічне зростання дефіциту, які повною мірою стали характерними і для незалежної України. Встановлено, що загрози бюджетній безпеці держави – це діючі і/або потенційні негативні фактори, які перешкоджають стійкому та стабільному функціонуванню бюджетної системи та бюджетних відносин.

Ідентифікацію виявлених та потенційних загроз бюджетній безпеці доцільно здійснювати із застосуванням принципів, обґрунтованих у проекті Концепції фінансової безпеки України, а саме:

- ❖ сегментації – загрози визначаються в межах певного фінансового сектора;
- ❖ суттєвості – ідентифікація здійснюється у міру формування ризиків і загроз розвитку бюджетної системи;

❖ об'єктивності – наявність чи відсутність загрози має бути визначена шляхом комплексного обчислення, опису процедур запобігання та нейтралізації;

❖ повноти – загроза ідентифікується з погляду всіх можливих наслідків;

❖ динаміки – під час ідентифікації загроз ураховуються поточні тенденції.

Дотримання розглянутих принципів у комплексі з розглядом зазначених джерел, на нашу думку, сприятиме ефективному запобіганню загроз бюджетній безпеці в умовах фінансової глобалізації.

8.3 Оцінка рівня бюджетної безпеки України

Бюджетна безпека держави залежить від її бюджетної політики. У системі державних фінансів центральне місце займає державний бюджет. У загальному розумінні бюджет являє собою план із доходів та видатків держави, який щорічно приймається Верховною Радою і має силу закону.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, у якому визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу, є Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 року. Відповідно до статті 2 кодексу, бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Крім того, *Державний бюджет* – це найбільший централізований грошовий фонд, розпорядником якого є уряд країни. За допомогою Державного бюджету як самостійної економічної категорії можливо визначати не тільки способи організації та форми державних фінансів, а й напрям цільового використання грошових коштів відповідно до інтересів як населення, так і країни загалом. Завдяки державному бюджету

держава має можливість зосередити фінансові ресурси на найважливіших ділянках соціального та економічного розвитку країни.

Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Як показує практика, однією з проблем, що перешкоджають підвищенню ефективності управління державними фінансами, за рахунок чого відбувається стримування економічного розвитку країни, залишається різниця між планованими і фактичними показниками бюджету (таблиця 8.1).

Таблиця 8.1 – Державний бюджет України, 2014–2017 роки, млрд грн

Роки	Доходи			Видатки			Залучені кредити	Дефіцит бюджету*
	Планові	Фактичні	Різниця	Планові	Фактичні	Різниця		
2014	395,3	357,1	-38,2	462,2	430,2	-32	4,9	-78,1
2015	475,9	534,7	58,8	527,8	576,9	49,1	3	-45,2
2016	595,1	616,3	21,2	667,8	684,7	16,9	1,7	-70,1
2017	731,0	793,3	62,3	800	839,2	39,2	1,9	-47,8
2018	946,8	928,2	-18,6	1034,4	985,9	-48,5	1,8	-81,9

За 2017 рік різниця між плановими і фактичними доходами бюджету становила 62,3 млрд грн, а за 2015 рік – 58,8 млрд грн. Є очевидним, що різниця між плановими і фактичними показниками дохідної та видаткової частини бюджету тягне за собою збільшення його дефіциту.

За розрахунками, у 2017 році дефіцит бюджету України становив 47,8 млрд грн, а впродовж 2014 – 2017 років щорічний дефіцит державного бюджету України в середньому становив 49,5 млрд грн.

Незважаючи на далекоглядні плани уряду щодо переходу на внутрішнє фінансування дефіциту державного бюджету, нині головними джерелами його фінансування залишаються приватизаційні надходження та зовнішні запозичення.

У 2018 році завдяки приватизації одержано 22,5 млрд грн, що вказує на створення фінансових резервів для забезпечення фінансування дефіциту державного бюджету. Незважаючи на це,

впродовж 2016 – 2017 років приватизація не виправдала покладених на неї сподівань. Так, за 2017 рік від продажу державних енергокомпаній було заплановано отримати 17 млрд грн, тоді як фактично вдалося отримати 3,3 млрд грн. Тому покладатися на приватизаційні надходження як на джерело фінансування дефіциту бюджету є ризикованим.

У державному бюджеті на 2018 рік обсяг зовнішніх запозичень становив 108,2 млрд грн, що вдвічі перевищує обсяг запозичень у 2017 році. (таблиця 8.2).

Таблиця 8.2 – Фінансування дефіциту державного бюджету України у 2017–2018 роках

Вид фінансування	2017	2018	
	млн грн	млн грн	% ВВП
фінансування за борговими операціями	61 338	56 236	1,7 %
сальдо зовнішнього боргу	56 052	46 502	1,4 %
зовнішні запозичення	86 990	108 203	3,2 %
зовнішні погашення	-30 938	-61 701	-1,9 %
сальдо внутрішнього боргу	5 286	9 734	0,3 %
внутрішні запозичення	103 907	123 758	3,7 %
внутрішні погашення	-98 621	-114 024	-3,4 %
приватизація державного майна	17 100	22 500	0,7 %
фінансування за активними операціями	-791	3 113	0,1 %
у т. ч. придбання цінних паперів	-792	-792	x
разом дефіцит (+)/профіцит (-)	77 647	81 849	2,5 %

Треба пам'ятати, що зовнішні запозичення необхідно повертати. Основні виплати за зовнішніми запозиченнями України припадають на 2019 – 2020 роки, тому вже зараз необхідно шукати джерела рефінансування. На листопад 2017 року рівень державного боргу України становить 72,4 % ВВП, що на 12,4 % перевищує безпечний показник і є наслідком значних витрат на обслуговування боргу та його погашення. Така ситуація тягне за собою обмеження можливості щодо економічного зростання, розширення державних інвестицій і не дає змоги зменшити податкове навантаження.

Понад 13 % видатків державного бюджету, або 3,9 % ВВП, спрямовані на виплату боргових відсотків, тоді як на медицину

спрямовано 3,6 % ВВП. Значні кошти, які йдуть на оплату відсотків за зовнішні запозичення, могли б бути спрямовані на виконання функціональних обов'язків, що дало би змогу зменшити рівень державних витрат.

Перевищення дефіциту темпів зростання ВВП за його фінансування із запозичень, а не із внутрішніх джерел пророкує ще не один рік перебування розміру державного боргу України за межею безпеки.

Бюджет України на 2018 рік формувався згідно з вимогами МВФ щодо зменшення дефіциту державного бюджету до рівня 2,5 % ВВП. За прогнозами МВФ, за умови досягнення первинного балансу бюджету (без урахування витрат на обслуговування боргу) рівня 1,75 % ВВП до 2021 року державний борг України зменшиться до рівня 70 % ВВП.

В Україні позитивний первинний баланс бюджету на 2018 рік був запланований на рівні 1,5 % ВВП. У зв'язку з цим слушною є ідея використання усіх понадпланових доходів, які не залежать від інфляційних процесів, на зменшення рівня дефіциту державного бюджету і основної суми боргу, а не розподілу їх на інші видатки.

Щоб і надалі витримувати позитивну динаміку зменшення дефіциту бюджету та залежності від зовнішніх запозичень, має бути розроблено і затверджено середньострокову стратегію управління державним боргом, що буде спрямована на зменшення боргового навантаження, уникнення валютних ризиків, здешевлення майбутніх запозичень.

Щорічний дефіцит та різницю між плановими і фактичними значеннями державного бюджету України можна пояснити низкою факторів, які безпосередньо впливають на прогнозування і планування бюджету:

- ❖ сезонним характером виконання;
- ❖ недотриманням органами державної влади нормативних актів, що забезпечують реалізацію закону про державний бюджет на черговий фінансовий рік (плановий період);
- ❖ нецільовим витрачанням коштів з метою уникнення подальшого скорочення бюджетних асигнувань з боку відомчих органів та ін.;
- ❖ неефективною структурою видатків державного бюджету;

❖ обмеженістю доступу суспільства до інформації в питаннях управління державним бюджетом.

Якщо перші три позиції більшою мірою характеризуються політичною складовою частиною, то структура видатків державного бюджету та доступ суспільства до інформації в питаннях управління державним бюджетом розглядаються в більш організаційно-економічній площині.

Порівнюючи видатки бюджету України з видатками бюджетів країн-членів Європейського Союзу як орієнтиром оптимальної структури бюджету для нашої держави, слід зазначити, що в середньому видатки бюджету у країн, які нещодавно приєдналися до ЄС, перебувають на рівні 42,1 % ВВП. Цей показник має слугувати для України цільовим рівнем, за якого можна розраховувати на те, що бюджет буде без дефіциту.

Порівняння показників витрат за функціональними напрямками в країнах ЄС та Україні дає характеристику державного бюджету.

Як показують розрахунки, український бюджет далекий від оптимальних показників рівня видатків країн ЄС. Тоді як обслуговування боргу, освіта, соціальний захист та громадський порядок є помітно перефінансовані, культура та охорона довкілля, економічна діяльність, охорона здоров'я та загальнодержавні видатки отримують відносно меншу частку видатків, ніж у країнах Європейського Союзу.

Незважаючи на це, проблема недосконалості системи оцінювання діяльності державних органів виконавчої влади в галузі забезпечення відкритості інформації щодо управління державними фінансами залишається актуальною.

З урахуванням цього більш поглибленої роботи потребує напрям забезпечення відкритості діяльності державних органів виконавчої влади. При цьому слід приділяти особливу увагу аспекту публічності інформації щодо питань управління державними фінансами.

З метою подолання проблем, які перешкоджають підвищенню ефективності управління державними фінансами в контексті бюджетної політики, необхідне розроблення комплексних пріоритетних напрямів діяльності.

На державному рівні необхідно визначити кількісні показники ефективності і результативності оцінки бюджетних програм, спрямованих на вдосконалення програмно-цільового методу. Крім того, є доречним на попередній стадії оцінювання бюджетної програми через зіставлення витрат і результатів проводити оцінку ефективності з погляду соціального ефекту.

Залежно від бюджетної програми необхідно обрати критерії, які можуть бути взяті до уваги під час визначення якості бюджетної програми.

Зауважимо, що розроблення норм ефективності не приведе до суттєвих скорочень бюджетних витрат, проте дасть позитивний ефект, скоротивши витрати бюджету за малоефективними напрямками.

Крім того, важливим є створення інструментарію обґрунтування рішень державної підтримки інвестиційних проектів, що забезпечить узгодження між суспільством, інвестором та державним бюджетом. Використання подібного інструменту на практиці дасть змогу забезпечити диференційований підхід до планування і прогнозування результатів державної підтримки та більш точно планувати видатки і надходження державного бюджету.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо оцінювання рівня економічної безпеки України стан бюджетної безпеки оцінюється за такими індикаторами (таблиця 8.3).

Таблиця 8.3 – Індикатори бюджетної безпеки України

Індикатор	Формула розрахунку
відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	дефіцит державного бюджету, млн грн / ВВП, млн грн x 100
дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління, відсоток до ВВП	(дефіцит сектора загальнодержавного управління, млн грн, – дефіцит зведеного бюджету, млн грн) / ВВП x 100
рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	доходи зведеного бюджету, млн грн / ВВП, млн грн x 100
відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	(обслуговування державного боргу, млн грн, + погашення державного боргу, млн грн) / доходи державного бюджету, млн грн x 100

Отже, до складу показників, що дають змогу оцінити стан бюджетної безпеки, входять чотири індикатори двох типів:

«А» – змішаний тип показника, який до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор. До цього типу належать перші три індикатори;

«В» є показником-дестимулятором, коли між показником та інтегральною оцінкою наявний зворотний зв'язок (четвертий індикатор).

На підставі статистичної інформації, оприлюдненої на офіційних сайтах Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України, здійснено розрахунки індикаторів бюджетної безпеки України за період 2008 – 2018 рр.

Перший індикатор бюджетної безпеки – відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП – є надзвичайно важливим для оцінювання як бюджетних, так і макроекономічних ризиків у цілому. Цей показник дає можливість проаналізувати вплив фіскальної політики держави на стан фінансової системи, платіжного балансу на обсяги внутрішнього попиту (таблиця 8.4).

Таблиця 8.4 – Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %

Рік	Дефіцит державного бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2014	-78052,8	1566728	-4,98	небезпечний
2015	-45167,5	1979458	-2,28	оптимальний
2016	-70130,2	2383182	-3,00	задовільний
2017	-47850	2982920	-1,60	оптимальний
2018	-94116	3558706	-1,66	оптимальний

Показник протягом досліджуваного періоду має від'ємне значення, тобто спостерігається дефіцит державного бюджету. Оптимальним вважається значення цього показника на рівні -2 %, а перевищення -6 % свідчить про критичний стан державного бюджету. За аналізований період значення показника коливаються від оптимального до небезпечного стану, що свідчить про значну незбалансованість державних фінансів країни.

Наступний індикатор – частка дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління у ВВП – розраховується за методикою МВФ і є загальноприйнятим ключовим індикатором діяльності для країн, що претендують на отримання кредиту від даної міжнародної фінансової організації [2, с. 131]. Розрахунки цього індикатора наведені у таблиці 8.5.

Таблиця 8.5 – Розрахунок частки дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління у ВВП

Рік	Дефіцит сектора загальнодержавного управління, млн грн	Дефіцит зведеного бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2014	-75602,7	-72030,5	1566728	-0,23	оптимальний
2015	-33075,6	-30898,2	1979458	-0,11	оптимальний
2016	-51584,5	-54682,6	2383182	0,13	оптимальний
2017	-41199,1	-42094	2982920	0,03	оптимальний
2018	-147281,3	-139808	3558706	-0,21	оптимальний

Оптимальне значення цього індикатора дорівнює нулю, а перевищення позначки у -3 % свідчить про критичний стан показника.

За аналізований період значення цього індикатора коливається від оптимального до небезпечного стану, що, звісно, впливає на процедуру залучення коштів від МВФ.

Наступний індикатор бюджетної безпеки – рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про рівень централізації фінансової системи держави.

З іншого боку, масштаби перерозподілу ВВП через зведений бюджет є одним з основних факторів, що впливають на темпи економічного розвитку країни [6, с. 50 – 51]. Значення і характеристика стану цього індикатора наведені у таблиці 8.6.

Таблиця 8.6 – Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %

Рік	Доходи зведеного бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2014	456067,3	1566728	29,11	задовільний
2015	652031,0	1979458	32,94	задовільний
2016	782748,5	2383182	33,46	задовільний
2017	1016788,3	2982920	34,09	задовільний
2018	1184278,1	3558706	33,28	задовільний

Оптимальним значенням вважається значення на рівні 25 – 28 %. При цьому цей індикатор є показником змішаного типу, тобто як критичний стан оцінюється як надмірне перевищення вказаного порогу (понад 37 %), так і недостатнє значення (нижче 18 %).

Перерозподіл ВВП має бути оптимальним і суспільно ефективним. Інакше кажучи, існує гранична межа, у разі перевищення якої відбувається послаблення ділової активності суб'єктів господарювання, скорочення їхніх фінансових можливостей до відтворення виробництва, зростання масштабів ухилення від сплати податків, погіршення інвестиційного клімату, зниження темпів економічного розвитку.

За аналізований період рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України майже весь час був у задовільному стані. Але в останні чотири роки значення індикатора збільшилося, що є негативною тенденцією. Водночас слід зазначити, що у багатьох розвинутих країнах, таких як Швеція, Данія, Франція, Австрія, Фінляндія, рівень бюджетного перерозподілу ВВП перевищує 50 %, але при цьому в цих країнах більш рівним є розподіл доходів, вони є менш олігархізованими та більш соціальноорієнтованими, ніж країни з низьким рівнем перерозподілу ВВП. Отже, в Україні передусім потрібно нарощувати базу ВВП, не втрачаючи соціальної орієнтації економіки.

Нарешті, останній індикатор бюджетної безпеки – відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, який розраховується за методикою МВФ (таблиця 8.7).

Цей індикатор є показником-дестимулятором; оптимальним значенням є рівень у 6 %, перевищення 16-відсоткового порога свідчить про критичний стан державного боргу.

Починаючи з 2014 року простежується чітка тенденція до зростання частки боргових платежів у доходах державного бюджету України. Така ситуація обумовлена високими валютними ризиками зовнішньої заборгованості, нестабільною ситуацією з рефінансуванням боргів попередніх років, тиском боргових виплат на державні фінанси (фінансуванням за рахунок державних запозичень значного дефіциту державного бюджету, сформованого під впливом істотного зростання видатків на оборону і на обслуговування боргу) [7, с. 31].

Таблиця 8.7 – Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %

Рік	Обслуговування державного боргу, млн грн	Погашення державного боргу, млн грн	Доходи державного бюджету, млн грн.	Показник, %	Стан індикатора
2014	47976,7	120819,8	357084,2	47,27	критичний
2015	74660,0	230483,5	534694,8	57,07	критичний
2016	95800,0	111400,0	616274,8	33,62	критичний
2017	110500	363500	793400	59,75	критичний
2018	115431,2	351224,9	928114,9	50,28	критичний

Оцінюючи стан бюджетної безпеки за аналізований період, зазначимо, що на кінець 2018 року із чотирьох індикаторів бюджетної безпеки лише два є в оптимальному стані – це частка дефіциту державного бюджету у ВВП та рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет; один індикатор – частка дефіциту сектора загальнодержавного управління у ВВП – перебуває в задовільному стані; останній індикатор – частка обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу у доходах державного бюджету – є у критичному стані і відповідно негативно впливає на загальний стан бюджетної безпеки.

Результати оцінки стану бюджетної безпеки України за період 2008 – 2018 рр. дають змогу стверджувати, що стабілізація бюджетної системи є першочерговим завданням державної

політики. Головною бюджетною загрозою є занадто велика частка обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу у доходах державного бюджету. Щодо решти індикаторів, то слід зазначити, що більш-менш задовільний стан цих показників обумовлений упровадженням урядом низки фіскальних заходів, спрямованих на збільшення дохідної частини державного бюджету.

Отже, фіскальна політика має бути виваженою та адекватною сучасній економічній ситуації, тобто в умовах економічного спаду впроваджувати стримувальні заходи є недоцільним, оскільки в цьому разі стабілізувати економіку навіть суто теоретично неможливо. Адже скорочення дефіциту державного бюджету за рахунок зменшення державних видатків спричинить погіршення життєвого рівня та зниження добробуту населення. Тому пріоритетними напрямками мають бути:

- ❖ підвищення оптимальності бюджетних витрат за рахунок застосування програмно-цільових засад діяльності;
- ❖ оптимізація поточних витрат та їх переорієнтація на капітальні статті для забезпечення майбутнього економічного зростання;
- ❖ орієнтація бюджетної системи на досягнення конкретних результатів;
- ❖ стабілізація податкової системи в контексті створення фіскальних умов для розвитку бізнесу та відновлення економіки;
- ❖ удосконалення системи управління державним боргом в контексті переходу від пасивного залучення коштів на фінансування дефіциту бюджету до системного управління боргом.

Саме ефективна боргова політика може підвищити рівень бюджетної безпеки, дасть змогу знизити розмір дефіциту державного бюджету і сприятиме економічній стабілізації.

Список літератури



1 Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. Київ : УБС НБУ, 2014. Т.1. 831 с.

2 Дець В. Ф. Міжбюджетне регулювання в системі забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.01 – економічна безпека держави. Київ, 2008. 25 с.

3 Деменок О. В., Глухова В. І. Бюджетна безпека України як складова фінансової безпеки держави: стан та перспективи URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_1/016-022.pdf.

4 Онищенко С. В. Теоретичні концепції формування бюджетної безпеки держави. *Економіка і регіон*. 2016. № 5 (60). С. 85 – 90.

5 Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія; [передмова акад. НАН України С. І. Пирожкова]. Київ : НШМБ, 2005. 140 с.

6 Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І. Оцінка рівня та ефективності перерозподілу ВВП через публічний сектор економіки України. *Фінанси України*. 2017. № 4. С. 45 – 57.

7 Марків Г., Синявська Л., Рубай О. Вплив державного боргу на боргову безпеку України. *Аграрна економіка*. 2014. Т. 7. № 3 – 4. С. 29 – 37.

О. О. Коковіхіна
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА
Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Коковіхіна О. О

Редактор Буранова Н. В.

Підписано до друку 07.07.20 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 5,0. Тираж 5. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.